Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 58 (10955) | 1979 чылдың март 10, суббота | 1925 чылда үнделеттингеН | Өртээ 2 коп.

АЛБАН УЖУРУНДА НАЙЫРАЛДЫГ АЯ-ЧОРУЛГА

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин Индияның чазааның чалаанын ёзугаар март 8-те Москвадан Делиже чорупкан.

Внуково аэродромунга А. Н. Косыгинни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орулакчызы И. А. Тихонов болгаш албанның оске-даа кижилери үдээн.

Индияже баар орук аайы-биле эш А. Н. Косыгин Ташкентиге доктаан. Узбек ССР-ниң удуртукчу ажылдакчылары-биле ужурашкан. СЭКП ТК-ның июль болгаш ноябрь (1978 ч.) Пленумнарының шиитпирлерин, онгу беш чылдың даалгаларын күүседир талазы-биле республиканың партия организациязының ажылының дугайын эш Ш. Р. Рашидов чугаалаан.

А. Н. Косыгин СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл түгү-биле Узбек ССР-ниң шаңнатканы-биле холбаштыр республиканың удуртукчуларынга, бүгү ажылчы чоннарынга изиг байыр чедирип. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң байырын болгаш эң эки чүүлдерин күзээнин дамчыткан. Ол беседа үезинде партияның XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседири-биле холбашкан кол-кол сорулгаларны чугаалаан.

А. Н. Косыгин хоорайның чаа тудуглары-биле таныжып, В. И. Ленинниң Төп музейиниң Ташкентиде салбырынга барган, хоорайның төп шолунде В. И. Ленинниң тураскаалының чанынга чечекти болгаш билдинмес солдаттың хөөрүнүң чанында моңге отка венок салган.

(СЭТА).

Вьетнамдан үнүп чор!

КАДЫ БИС, ӨҢНҮКТЕР!

Февраль 17-де Кыдаттың чагырыкчы болуктериниң улут күрүнезирек чоруунуң түңнелинде Вьетнам Социалистиг Республикаының девискээринче күш дөгеп, хой санныг шериглери-биле халдан кирге, иннге удурлашкан митингилер Таңды районунуң совхозтарынга, будуруглеринге, албан-организация черлериниде болгаш школаларга массалыы-биле болуп эрткен.

Кодээ ажыл-агыйының дуржулга станциязының тудугжулар бригадазынга болган митингге чүве чугаалаан Ада-чурттуң Улут дайынының киржикчиси, бызаңчы Роман Павлович Хромцов мынча дээн:

— Мен дайын деп чүл дээрзин караам-биле көрүп, ооң човулаңын чүктеп эрткен кижи мен. Ынчалгаш Кыдаттың чагырыкчы болуктериниң Вьетнамга удур өскүткен агрессиязын буруу шаан, Совет чазактың аңаа хамаарыштыр кылган медеглелинге каттыжып тур мен. Вьетнам Социалистиг Республика кезээде бистиң-биле кады, оларга делегейниң бурунгаар деңшилгелиг, тайбың-га ынакшылдыг улустары материалдыг болгаш моральдыг эп-сеткил каттыштырылгазының дузазын чедирер.

Тока аттыг совхозта техниканың айыыл чок чоруунуң талазы-биле инженер, эрткен дайынның киржикчизи — Василий Герасимович Анучин МТМ-ге болган митингге чугаалааны болза:

— Бистер, совет кижилер, тайбыңга ынак бис! Ол тайбыцны эрткен дайынга аажок хөй чидириглери үндүрүп турган чедип алган бис. Тайбыңга ынакшылдыг кижи бүрүзү Кыдат эжелекчилериниң дээрбечи чоруун каргыш-биле көрүп, доп-дораан Вьетнамга черден үнүп чоруурун иеген турар. Кыдат маоистериниң ол чоруу кижи бүрүзүнүң килеңин болдурган. Социалистиг Вьетнамдан ханныг холуң ырат!

Шак ындыг митингилер «Революцияның чалбыжы», «Коммунизмниң херели» совхозтарга, № 1468 орук-тудуг участогунга, Бай-Хаак, Элегест ортумак школаларынга болгаш оске-даа коллективтерге эрткен.

Бо хүннерге чедир нинтиз-биле районга 67 кезек черге ындыг митинг болган, аңаа 2389 кижи киржип, 101 кижи санал берип, «Вьетнам Социалистиг Республикадан холуң ырат!», «Кыдат эжелекчилерге өлүм!», «Маадырлыг вьетнам улус кезээде бистиң-биле кады!» деп кыйгырыгларны олар салып турганнар.

К. БИЗУК,
СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызының эргелекчизи.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН — АМЫДЫРАЛГА!

БҮГҮ КҮРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Республиканың районнарының күрүнеге сүт, эът садарының квартал планын күүседип турары бо чылдың март 1-де хуу-биле.

районнар	сүт	эът
Бай-Тайга	65,6	37,5
Мөңгүн-Тайга	—	—
Барыын-Хемчик	63,5	32,5
Өвүр	25,7	2,3
Чөөн-Хемчик	55,4	32,2
Улуг-Хем	56,1	50,7
Таңды	51,6	114,2
Бии-Хем	55,7	68,9
Тожу	31,8	5 катап
Каа-Хем	56,0	142,4
Тес-Хем	45,6	5,2
Эрзин	38,7	24,8
Кызыл район	60,9	80,9
Республика ниитизи-биле	55,2	67,7

Үстүнде саннардан алырга, Бай-Тайга районуң совхозтары бо чылын күрүнеге сүт садарын эрткен чылдың ол үезинде турганынга деңнээрге, барык-ла 20 хуу, Эрзинниң—11,5 хуу, Кызыл районнуу—9,7 хуу, Барыын-Хемчиктиң—6 хуу көвүдеткен. Ынчалза-даа республика ниитизи-биле эрткен чылдың ол үезинден сүт садарын 1400 центнерни кудулаттайн, азы 4,4 хууну ол деңнелге чедирбейн бэрген.

Кварталдың сөөлгү айы арткан. Ындыг турбуже, хөй сүт бүдүрер болгаш күрүнеге хөй сүт садар ужурлуг Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Чөөн-Хемчик районнарның ажыл-агыйлары садар сүзүүн үүгле чартының күүседип алган болуп турар. Тожу, Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның совхозтары күрүнеге сүт садарының квартал планын дөңгүп-ле 31—45 хуу чедиргилээн. Март айда дээштиг хемчеглерни албас болза, сүт садарының квартал планы үстүр чадавас. Саар центнерни долу үнелиг рацион ёзугаар чемгеренге, бөдүүн чемнерни амдан-сүүзүн киир болбаазырадын бээринче онза кичээнгейни салыр херек.

Республикага ниитизи-биле күрүнеге эът садары эрткен чылдың ол үезинде турганындан 3059 центнер хөй, азы 17,7 хуу немелде өзүлделиг болган. 1978 чылдың баштайгы үйн айында турганынга деңнээрге, эът садарын Улуг-Хем район 2,2 катап, Каа-Хем 80,8 хуу, Чөөн-Хемчик—67 хуу, Эрзин—85,4 хуу, Кызыл—48,1 хуу, Тожу—34,2 хуу көвүдеткен. Бо районнарның ажыл-агыйлары садар малларны кышкы үеде семирти азыраарын организастап турган, коргузуглерни эрткен чылдыындан бедидерин чедип алган. Күрүнеге эът садарының квартал планын Өвүр районун ажыл-агыйлары үүгле 2,3 хуу, Тес-Хемнин—5,2 хуу боттандырып, хамыктың кудуруунда чоруп турар. Ол ышкаш Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнарда эът садарының темпизи куду. Квартал тончүүнге чедир болдунар бүгү арга, курлавырларны ажыглап турган. кварталда эът садарының планын күүседирин хандырары эргежок чугула.

Кварталдыын күүсеткен

Онгу беш чылдың дөрткү чылын Каа-Хем районун малчыннары шалыпчы күш-ажыл-биле эгелээн. Районнуң ажыл-агыйлары бо чылдың бирги кварталында күрүнеге эът садар планын 142 хуу күүседип, онаалдадан ажыр 63 тонна эътти саткан.

Бо күш-ажылчы чедишкинге «Лениниң орук». СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Бүрен» совхозтар төлептиг үлүүн киргген.

Д. ЕНДАН.

Мурнакчылар хөй

1979 чылдың эрткен үйн айында «Водоканал» эргелелиниң мурнакчы коллективи күженишкиниг ажылдан келген. Январь, февраль айларда коллектив 917 мүн кубометр арыг сугну сайгарар турган, херек кырында 931,5 мүн кубометрни сайгарган.

Эргелелдиң бүгү участоктары планныг онаалдаларның күүседезини чедип ап турары будурулгениң иити чедишкининиң үндезини болуп турар. Суг дамчыдылгазының участогундан Виктор Чымдан-оол, канализациядан Илья Семёнов, бажың иштинин четкизиниң хандырылга участогундан Владимир Смирнов ышкаш онаашкан ажылынга харыысалгалыг, кызымак ажылчыннар эргелелдиң участоктарында хөй.

Э к и ажылдааннар

Кызылдың сайгарылга базазының коллективи февральда продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының планныг онаалдазын кайызын-даа түс-тузунда 18 мүн рубльге ажыр күүседкен. Күш-ажылдың будурукчулуг планнаттынганындан 0,2 хуу белээн.

Дээрбениң-даа, комбикорм кылыр цехтың-даа бригадалары чедишкининг ажылдааннар. Февральда 225 тонна далганны, 3100 тонна комбикормну болгаш мал чеминге 657 тонна чарбаны коллектив будурүп белеткээн.

Сайгарылга базазының коллективи бирги кварталдың эрткен үйн айында деңдески ажылдан келген болгаш кварталдың планын чедишкининг күүседиринге бүзүрелдиг ажылдан турарлар.

И. ООРЖАК.

Чаа ферма

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхоз орулгалыг мал болур хаванны азырап өстүрер деп шиитпирлээн. Хаван өстүрер тускай ферманы бо чылын Оймак деп черге тургузар. Бо хүннерде дериг-херекселдерни, кажаа-хорааны ында кылып эгелей берген.

Баштай ук фермага 60 ажыг хаванны азырап эгелээр. Ол хаванларны ажыл-агый «УТКА 25 чылы» совхозтан адын алырын дугурушкан. Совхоз хаван фермазындан орулганы алыр апаары чигзиниг күүседириңге бүзүрелдиг ажылдан турарлар.

И. ТАНДЫ-ООЛ.

Улуг-Хем район.

ШАЛЫПЧЫ АЙНЫ ЧАРЛААН

СЭКП Улуг-Хем райкому болгаш райкүүсконм февраль 20-ден март 20-ге чедир часны хөвө ажылдарынга белеткелдиң шалыпчы айын чарлаан. Техника септелгезиниң талазы-биле эрткен айның сөөлгү он хонуунуң түңнелин үндүргеш, «УТКА 25 чылы» совхозтуң машина-трактор парыгының септекчилерин чарыштың тиилекчилери кылдыр санаан. Олар чогуур үеде 2 тракторну септээр тургаш, 5 тракторну бүрүн септеп доосканнар.

Септелгеде ажылдап турар механизаторлар септээр ужурлуг 71 тракторнуң 62-зин, 34 андазынның 27-зин, 38 сеялканың 32-зин, 13 культиваторнуң 10-ун болгаш тараа ажаар 23 комбайнның шуптузун долузу-биле септээннер. Совхозтуң кол инженери В. Жириовтуң эки удуртулгазы-биле ажылдап турар септекчилер К. Доржу, С. Дарый, О. Балчый болгаш оон-даа өскелер кызымаккай ажылдап, хүн нормазын ажыр күүседип турарлар. Бо ажылга ылаңгыя Иштии-Хем салбырның септекчилериниң киирип турар үлүү улуг.

М. СУВАК.

«Салют-6»—«Союз-32»: ЭКИПАЖТЫҢ АЖЫЛЫ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП ЧЕР. (СЭТА). Космонавтар Владимир Ляхов биле Валерий Рюмин «Салют-6»—«Союз-32» эртем-шинчилел комплекизинде кылыр деп планнаан ажылды үргулчүлеп турарлар.

Март 7-де экипаж станцияның радиотехниктиг системаларын хынап, велоэргометр болгаш комплексилиг тренажёрга күш-культура кылып, орбитаның «Салют-6»—«Союз-32» комплекизинин ужудуушкунунуң программазын ёзугаар техниктиг документацияны кылганнар.

Медицина шинчилелиниң программазын ёзугаар космонавтар мага-боттуң массазын хемчээген болгаш космоска ужудуушкун үезинде салдары халдаары эвээш шыңганнар бөлүүвүн байдалын шинчилеп көргеннер.

Март алдыда космонавтар аъш-чем чүүлдериниң курлавырын, эзлчег дериг-херекселдерин болгаш «Салют-6» станцияда чарыгдал материалдарын тодаратканнар.

Медицина хынаалдазының болгаш экипажтың дыцнатканын ёзугаар алырга, космонавтарның калының байдалы эки боон турар. Владимир Ляховтун болгаш Валерий Рюминниң деңзи чок байдалга чоорту таажыры колдуунда доозулган.

Орбитада комплекстиң иштинде системалар чогумаалыг ажылдап турар.

«РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг инженери» деп хүндүлүг атты тургузар дугайында

РСФСР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

1. «РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг инженери» деп хүндүлүг атты тургузар.

2. «РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг инженери» деп хүндүлүг аттың дугайында Дүрүмүн бадылаар.

3. «РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг инженери» деп хөрек демдээниң тайылбырын бадылаар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
М. ЯСНОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
Х. НЕЩКОВ.

Москва, 1979 чылдың март 7.

— Бистиң звенонуң 15 тудугжузу Постоянный суурда 60 аал чурттаар бажыңның тудуунда, а ийиги звено — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың энергоцегин алгыды тударында ажылдап турар. Планныг онаалдаларывысты доктаамал ажыр күүседип тур бис. ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдаларга бистиң звено төлептиг белектерлиг ужурашкан — деп, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, комплекстиг тудугжу бригаданың бригадири К. Х. Данзырынның бригадазында звено удуртукчузу С. Лүндүп чугаалады.

Чүгле Ак-Довурак хоорайда эвес, а республикада алдаржаан бо тудугжу бригадада хоочун-даа, аныяк-даа мурнакчылар хөй. Оларга Ооржак Комбуй-оолду, Араптаң Очурну, Күжүгет Алдын-оолду, Мөңге-Назын Дмитровту, Түлүш Биче-оолду, Сарыг-оол Данзырынны, Иван Күжүгетти, Мөңге-Назын Күжүгетти болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

ЧУРУКТА: звено удуртукчузу С. Лүндүп болгаш мурнакчы тудугжулар.

А. ЗАИЦЕВТИҢ фотозу.

БҮРҮН ҮТКҮҮР

Ажыл-агыйларның хөй нуруузунда көдээ механизаторларның ажыл-ижи хайныышкынныг, чарыш калбарган. Олар ам онгу беш чылдың дөрткү чылының чаагай зүжүү дээш демиселдиг эң-ле чугула участогунда ажылдап, машина-трактор парыгын часкы хөвүже үндүреринге белеткеп турарлар.

«1979 чылдың часкы хөвө ажылдарынга белеткелдиг болгаш ону эрттиреринің талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы улуг мобилизакчы рольду ойнаан.

Дыка хөй механизаторлар коллективтери күш-ажылдың будурукчулуун өстүреринге, септелгенин бригада-белдир аргазын шингээдириңге изиг бөөр курлавырларны ажыглалга киирип турар.

«Шекпээр», «Хадын», «Октябрьның 30 чылы», «УТКА 25 чылы», «Тес-Хем» болгаш оске-даа дыка хөй совхозтарның механизаторлары техника септелгезинге бедик бүдүрүлгечи көргүзүглерни чедип алган. Чижээ, «Октябрьның 30 чылы» совхозта бүгү андазынарны, сеялкаларны, культиваторларны, илиирлерни бүрүн белеткеп доосканы. 27 тракторнуң 25-ин, тараа ажаан алыр 13 комбайнның 10-ун септеп алган. Үстүнде айытканы оске-даа ажыл-агыйларда техника септелгези база дооступ турар. Септекчилерниң ажылын шын организастап, деңшилгелиг аргаларны ажыглап, социалистиг чарышты калбартып, ооң түнелин улаа-лараа үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап-мактап, механизаторларның материалдыг сонуургалын бедиткен чоруқ ажылды дүрген болгаш шынарлыг доозарынга идигни берген.

Техника септелгези

Ынчалза-даа дыка хөй ажыл-агыйлар септелгениң график-планын үскен. механизаторлар ортузунга социалистиг чарышты организааставаан болуп турар. Чижээ, «Тээли» совхозта 32 тракторнуң үүгле 18-и, 20 сеялканың 8-и, 8 культиваторнуң 2-зи септеттинген. Жданов аттыг совхозта тракторларның 50, андазыннарның болгаш сеялкаларның 70 хуузу белеткеттинген.

Өвүр, Каа-Хем, Эрзин, Чөөн-Хемчик болгаш Таңды районнарның совхозтары тракторлар белеткээринин, Бии-Хем, Кызыл, Таңды база Каа-Хемнин ажыл-агыйлары тараа комбайнарын септээриниң талазы-биле бердинген онаалдаларны күүсеттейн турар.

Артык кезектер чедишпес, оларны үлетпүр будурулгелериден чогуур үезинде чорудуп бербес чоруқ машина-трактор парыгын белеткээринге эвээш эвес чергези-биле шаптыктап турар.

Партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарын, совхозтарны, Сельхозтехкүркомнуң удуртукчуларының хүлээлгези болза, бүгү көдээ ажыл-агый машиналарын часкы хөвө ажылдарынга чогуур үезинде, ыныыштыг белеткээр дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры болур.

И. ОЛДЫРЕВ,
инженер.

РСФСР-ниң девискээринде чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр-ие» деп Хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫЫ

Он болгаш оон-даа хөй уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр-ие» орден болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел демдээн шаңнавышаан «Маадыр-ие» атты тыпсырлар болза:

ТЫВА АССР-НИҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

Сырбык Күжүгетовна **Авырсол** — Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Камида Тимофеевна **Буньковa** — Каа-Хем районда «Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Конгарова Чангай-ооловна **Монгуш** —Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Дырыхпан Долановна **Насюрюн** — Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

Александра Кочаевна **Ооржак** — Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң ажылчыны.

Чимит-Серек Очур-ооловна **Ооржак** — Чөөн-Хемчик районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

Димаа Бадыевна **Оюн** — Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Алдын-кыс Сенмитовна **Сарыглар** — Чөөн-Хемчик районда ажылчын.

Чараш-Уруг Сандыкпайевна **Сат** — Чөөн-Хемчик районда «Сүт-Хол» совхозтуң ажылчыны.

Хөпеек Норбуевна **Седен** — Тес-Хем районда «О. Шыгза» совхозтуң ажылчыны.

Минчимаа Маадыровна **Сурун-оол** — Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң ажылчыны.

Бии-Оолаковна **Хомушку** — Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң ажылчыны.

Бичии-Уруг Чыргыковна **Чынчык** — Мөңгүн-Тайга районда «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы
Л. БРЕЖНЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары
М. ГЕОРГАДЗЕ.

1979 чылдың февраль 27.
Москва. Кремль.

КИЛЕҢ-БИЛЕ!

Он үйн уругнуң иезин кижи мен. Оларның үжү төрээн совхозу «Малчында» ажылдап, чонунга төлептиг бараан боөп чоруурлар. Эң улуу Владимир—Совет Армияның хүрөленинге шериг албан хүлээлгезин күүсеткеш, ам Ак-Чыраадан сиген соорүн турар, оон бичези Валентин — чолаачы. Светланавыс биле Анчымаавыс кадарчылап турар. Өскелери школада болгаш уруглар садында. Хөй уруглуг ада-иелер деп бистиң оореннип көргеш, школачы чаштарывыстың чамдыызын күрүне хандырылгазынга киргген. Ол дээш Коммунистиг партияга, Совет чазакка оорун четтиргениви-бисти илеретпес аргавыс чок.

Ол ада сагыш салыышкынга харыы кылдыр ооң ээзи Шыырап Кара-Салбиле боттарывыстың күш-ажылывысты «Малчын» совхозка бараалгадыр, ооң бир кодан хоюн кадарын тур бис. Бүгү күжүвүстү мооннеп турган, хөй бүрүзүнден хураган алыр дээш, ону чидириг чок өстүрер дээш ажылдап турар бис. Бистериниң, совет кижилериниң күш-ажылыындан чуртувус улам байлаашыыр, чаартынар. Амыдырал садында. Хөй уруглуг ада-иелер деп бисти оореннип көргеш, школачы чаштарывыстың чамдыызын күрүне хандырылгазынга киргген. Ол дээш Коммунистиг партияга, Совет чазакка оорун четтиргениви-бисти илеретпес аргавыс чок.

Ол ада сагыш салыышкынга харыы кылдыр ооң ээзи Шыырап Кара-Салбиле боттарывыстың күш-ажылывысты «Малчын» совхозка бараалгадыр, ооң бир кодан хоюн кадарын тур бис. Бүгү күжүвүстү мооннеп турган, хөй бүрүзүнден хураган алыр дээш, ону чидириг чок өстүрер дээш ажылдап турар бис. Бистериниң, совет кижилериниң күш-ажылыындан чуртувус улам байлаашыыр, чаартынар. Амыдырал садында. Хөй уруглуг ада-иелер деп бисти оореннип көргеш, школачы чаштарывыстың чамдыызын күрүне хандырылгазынга киргген. Ол дээш Коммунистиг партияга, Совет чазакка оорун четтиргениви-бисти илеретпес аргавыс чок.

А. СОРТУН-ООЛ,
Маадыр-ие.

Мөңгүн-Тайга район.

Тувинская республиканская библиотека

ХОЙЛУГ КИЖИ-КААС

«ШЫН» СОЛУННУҢ «КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН» бөгүн Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң хойжузу Чывар Чашович Кара-Донгактың болгаш Седен-Дамбаа Чаяагаевич Оржак оларның чедиишкиннеринге тураскаадып көдүрген.

Ч. Ч. Кара-Донгактың коданында 275 хойдан 274 хураган төрээн, С.-Д. Ч. Оржак 267 хойдан 265 хураган алган. Хураганнар онча-менди доругуп турар.

Мурнакчыларга деңнежиңер!

●

«ШЫН» СОЛУННУҢ «КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН» бөгүн Барыын-Хемчик районнуң «Бай-лык» совхозтуң Хенделең салбырының хойжузу, район Совединиң депутады Датпаа Айызанович Оржактың чедиишкиннеринге тураскаадып көдүрген.

Д. А. Оржак төрүүр 266 хойдан 268 хураган алган. Хураганнар шупту онча-менди доругуп турар.

Мурнакчыларга деңнежиңер!

●

«ШЫН» СОЛУННУҢ «КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН» бөгүн Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң хойжузу, коммунист Валентина Дажыевна Лупсааның чедиишкининге тураскаадып көдүрген.

В. Д. Лупсаа төрээн 347 хоюнуң хураганнарын бүрүн менди камгалап алган.

Малчыннар! Мурнакчыларга деңнежиңер!

БҮЗҮРЕЛДИГ МЕН

Бистиң «Тиилелге» совхозтуң малчыннары СЭКП ТК-ның июль (1978 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш, бо хүннерде улуг күженнишкин-биле ажылдап турар. Онгу беш чылдың дөрткү чылының планныг онаалдаларын ажыр күүседири-биле совхозтуң ажыл-ишчи бүрүзү бодунга бедиткен социалистиг хүлээлгени алган болгаш тодаргай сорулганы мурнунда салып алган.

Онгу беш чылдың эрткен үш чылының түңнелдерин анализтеп көрүп, четпестерниң чылдагаанын тодарадып, ажыглаттынмаан курлавырларны илередири эргежок чугула деп бодаар мен. 1978 чылдың түңнелдери ындыг-ла эки эвес болган. Совхоз эрткен чылын күрүнеге сүт садарының планын 91,2 хуу, эштиг—72 хуу, дүктү—80 хуу боттандырган. Үш чылдың планныг онаалдаларындан үүле сүт садарын 18 тоннана ажыр күүсеткен. А эзт садарынга 213 тонна, дүкке—15 тонна өрелиг болган.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садарының планнары күүсеттинмейн турарының чылдагааны чүдеп? Мен бодап көөрүмге, бирээде, малдың продуктулуун бедидер талазы-биле дээштиг хемчеглерни специалистериң албайн турарында. Чижээ, малдың уксаазын экижидериниң продуктулуун бедидериниң, төрүүр мал бүрүзүнден төл алырының эң-не үре-түңнелдиг аргазы—тарын боозадылганы специалистер чогуур негелдеге чедир чорутпайн турар-дыр. Ийде, чамдык малчыннар онаашкан ажылынга ээ-харысалга чок болуп, ниитиниң малының ажаалда-тежөлдезин бакыырадып, ооң уламы-биле малдың чаш толун четче албайн, хой саныг малды оорга алзын, чидирип, азы өлүрүп хорадын турарында. Ооң үрүжүү-биле бистиң совхозка сөөлгү үш чыл дургузында 4200 ажыг хураган, 623 бызаа планга чедир алдынмаан. Ынчангаш 1978 чылда шээр малды өстүреринің планы 97 хуу, бода малды—89 хуу күүсеттинген. Моон алгаш көөрге, специалистерниңдаа, малчыннарның-даа ажылынга харыысалгазы куду-дур. Үстүнде айыттынган четпестерни моон соңгаар боллурбас төлээде, хамыктың мурнунда харыысалганы бедидери чугула деп бодаар мен. Үүгле ынчан чогумчалыг түңнелди чедип ап болур.

Совхозтуң малчыннары айыттынган четпестерни бо чыдын боттарының хуралынга чугаалажып, анализтеп көрген болгаш оларны чайладырының оруктарын төлевилээн. Ынчангаш бо дөрткү чылда эки түңнел чедип алдынар деп ынанып болур. Малчыннарның мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Берге кыштан малдың үзүг бодун болгаш чаш төлүн бүрүн менди камгалап алыр үжүрааут. Ацаа улуг күженнишкин, чымыштыг ажыл негеттинер.

Онгу беш чыдын дөрткү чылында совхозтуң хойжуларының хой пуруузу торүүр 100 хойга онааштыр 100 хураганны менди доруктурарын, а беш хойжу чүске онааштыр 103-тен 110 чедир хураганны алырын хүлээнген. Хой бүрүзүнден 4 кг дүктү кыргын алыр сорулга салдынган. Хойжулар Оржак Кертик, Оржак Арыжык, Монгуш Бичин-Уруг, Монгуш Доржу, Монгуш Күзепей, Куулар Мандыл-оол олар боттарынга бедиткен хүлээлгелерни алган, эрес-шудургу ажылдап турар.

Бодум хуумда бо чылын төрүүр 100 хойдан 105 хураганны, хой бүрүзүнден 4 кг дүктү алырын, 15 тонна сигенни белеткээрин, 20 тонна өлекти бөдерин хүлээнген мен. Ол хүлээлгени күүседир дээш, бүгү күжүмүү салып тур мен. Коданымда 412 баш хой бар. Ам оларның күш-денгели эки. Мал чеми четчири-биле курлавырлаттынган. Бөгүнге чедир 380 хой төрээн. Оларның хураганнары онча-менди. Алган хүлээлгем күүседиренге бүзүрелдиг мен.

Т. БААВЫЛ.
«Тиилелге» совхозтуң хойжузу.

Кызыл район.

Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң хоочун малчыннарының бирээзи Андрей Назытович Аңнай-оолдуң кадарган хоюнуң хөй кезии оолдапкан. Төрээн хойларының хураганнарын дуржулгалыг сакманщиктер Зоя Шыырап биле Бичей Иргит олар чаңгыс-даа чидириг чок онча-менди доруктуруп турар.

ЧУРУКТА: хөй чылда сакманщиктеп келген Бичей Иргит чаа төрээн хураганнары-биле.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

ОЛЧАЗЫ АРБЫН

(Репортаж)

Чоокта чаа «Октябрь 30 чылы» совхозтуң малчыннарының кышкы турлагларын эргин, оларның ажыл-амыдыралын таныжып чорааш, Сыын-Чүрээ чоогунга келдивис. Өзен-Орук, Кадыр-Орук, Кызыл-Хая, Дыттыг-Чарык ол ыпчаар кыштагларның бараанны карарын көстүп, шаттарның мээстеринде кодан-кодан хойлар кылын харны казып оттап чорлар.

Баян-Талаже ажар орук кедээн, мыйгак-хараганныг, кезек-кезек дыттарлыг кожагарның мээзинде кодан хой, сактырга, чаңгыс черде тырлы берген ышкаш, одарлаан. Ооң кадарчыазы аъдын хараганга өртей баглааш, хоюнуң арызында чорып, ыпда бир чүве кылган хевирлиг тур. Ол удаткан чок кара чүвени оорганызынче ажыр катташ, аъдындыва базыпты. Аъдынга адаккыр аъттангаш, хойларын оожургады дайгырыглаваш, аалче угдай хапты.

Хойжуга уткуштур келдивис. Ак-бора аъттыг эр хүлүмзүрбүшаан, бисти уткуду. Ооң-биле менди солушкаш, чугаалаштывыс.

— Мурнакчы хойжу Аяк-Хээ Даңзын-ооловичиниң дузалакчызы кижи мен. Бисте хой ооллаашкыны уламчылап турар. Одарга база бир хой ийистепти. Оларны незинге кезек чылгадыл чоруй, доңа бээр дээш, аалче ашпар чор мен—дээш, Чоргаар-оол Ойтакович Оржак далаш-биле чорупту.

Аалга келдивис. Аяк-Хээ Даңзын-оолович Ондар сакманчылар Барынзаа Монгуш, Светлана Монгуш олар-биле хураганнарын ажаантежээген, ийистеп төрээн хойларны чемгерген тур.

Малчыннарның ажыл-херээ-биле танышын, кажаа-хораазының байдалын көрүп, турдатга элээн болдувус.

— Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозунуң Кызыл-Даг садбырында Мойнаарак хойжу бригаданың малчыны Александра Хонуйовна Сюр-оол-биле чарыштыг бис. 1978 чылдың төнчүзүнде ооң аалынга аалдап барып, ажылнжи-биле танышкан бис. Ол бригаданың элээн каш малчыннарының турлагларынга барып, дуржулга солуштувус. Оларда эки чүүлдерни көрүп ап, бодувустуң ажыл-ижиисти чугааладывыс. Оларда хойжу өг-бүлелер чаа хевирниң төлевилели-биле туттунган чуртталга бажыңнарлыг, бажың бүрүзүнүң культуразы бедик, сүт-биле хандырылгазы эки. Ону кадагалаар цистерналар чылыг казанак бажыңчыгаштарлыг дээш өске-даа эки чүүлдер бар болду. Оларның үлегери-биле сүт кадагалаар цистернага база бажыңчыгаш тудуп алдым — дээш Аяк-Хээ Даңзын-оолович бисти цистерна бажыңчыгажынче чадады. Иштинде одап турар печкалыг. Сүт доктаамал чылыг турар кылдыр ону кылып алган.

Кажаада өрээлчигеш бүрүзүнде чаш хураганнар. Оларның оттка киргеннери көк сиген чиг турар.

Аяк-Хээ Ондар, Хеймерек Куулар олар 1978 чылда алган хүлээлгезин чедиишкининг күүседин, төрүүр 100 хойга онааштыр 131 хураганны алган. Хойжу өг-бүле төрүүр 100 хойга онааштыр тоску беш чылда 110 хураганны, онгу беш чылдың үш чылдарында 119 хураганны алган. Хой бүрүзүнге онааштыр дүк алыр онаалдазын 2,5 кг-дан өрү күүседин келген.

Хеймерек Бадыевна Куулар — партияның XVII область конференциязының делегады. Ол Күш-ажылчы Алдар ордениниң үшкү чергезиниң, «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медальдың, «Мал ажылының аныяк мурнакчыларынга», «Беш чылдың аныяк мурнакчыларынга», «Беш чылдың аныяк гвардежизи» деп хөрек демдектериниң эдилекчизи, ССРӨ-ниң Дээди Совединге соңгулда талазы-биле Чоон-Хемчиктиң № 650 соңгулда округундан ССРӨ-ниң Дээди Совединиң Национаддар Совединиң депутадынга Хеймерек Бадыевна Куулар-ны март 4-те соңгаан.

Аныяк хойжу өг-бүле төрүүр 315 хойлуг. Кыштаавда малга таарымчалыг байдалды тургускан. Хою ооллап турар. Төрээн 235 хойдан 250 хураган менди доругун турар.

Улуг-Хемниң «Ак-Туруг» совхозунуң хойжузу Александра Хонуйовна Сюр-оол-биле база бодунуң чаңгыс черчурттуу Шагдыр Куулар-биле социалистиг чарыштың кереэзин чаргаш, төрүүр 100 хойдан-на 135 хураганны, бир хойдан 2,5 кг дүк алырын, 20 тоннадан эвээш эвес сигенни белеткээрин Ондар биле Куулар хүлээгеп.

М. СЕВЕН.

Чөптүг негелде

Бии-Хемниң «Хадың» совхозунда хойжу Ойбаажык Байкара чыл санында-ла мактадыг ажылдап турар. Эрткен чылың үүс башка онааштыр 100 ажыг хураганны өстүрген. Ооң кадайы Ирина Байкара мал ажылынга база кызымак. Бо хойжулар кыштаглаашкынны организастыг эртиирип турар. Оорзак деп адаар, бойдус чурумалдыг хемде оларның кыштаа турар.

Кажаалар иштинде сайгылгаан чыраан, сакманчылар хураганнарны ажаап, чемгерген турлар. Кажааның иштиниң арыгсилин-даа аажок. Малчын улус ажылынга кызымак боорга ындыг-дыр.

— Бо чылын бир дугаар төрүүр аныяк хойлар алдывыс. Ынчалза-даа 100 башка онааштыр үүсү алырын хүлээнген бис—деп, Ойбаажык Байкара чугаалады.

Ирина Байкара чугаага база киришти:

— Биске одаар ыяш, хөмүр-даш, дус херек. Ону бо хүннерде чедирип кээр ужурлуг. База бир четпес үүве бар. Ол дээрге, чагыткан хамык солуннарывыс келбези-дир. Солун, сеткүүлду кым-даа суурдан маңаа эккеп бербейн турар. Почтачы чок. Ол черде шын эвес деп бодаар мен. Малчыннар ортузунга ажыл-ишчи чарыштан аңгыда, культурлуг амыдырал-чуртталга дээш чарыштан чорутса кандыгыл? Кыштагларда чунар-бажыңнар база чок. Бажың чугайлаар чугай тывылбас боор-дур. Хеп чуур машиналарлыг малчыннар ховар. Бо айтырыгларны кичээнгейге алза чогуур.

Ол хойжуларның негелдези чөптүг. Өске-даа малчыннар четпестерни чугаалап, хомудап турдулар. Мал, кижи эмчилери, зоотехниктер коданнарга хаая келгилээр. Чамдык малчыннарның бажыңнарының ишти хирлиг.

Совхозтуң тускай эртемнигленинден, амыдырал-хандырылга черлериниң ажылдакчыларындан бригаданы үүге тургузуп, малчыннарже чорудуп болбаазыл? Ол ышкаш совхозта партком секретары Михаил Бичии-Уруг, ажылчын комитединиң даргазы Светлана Богданова хүнүүн-не конторада ажылынга чардыгып орар. Олар малчыннарга барып, оларнын-биле чугаалажып, политкижизидилгелиг болгаш культура-массалыг ажылдарны чорутса чогуур. Ол ышкаш кол зоотехник Иван Беткевич, мал эмчизи Юрий Богданов олар база-ла совхоз конторазынга олура хүлээр. Бо четпестерни чайладып, ажыл-агыйжы байдал-шинчиже кирее чогуурун малчыннар негеп турар.

О. ОХЕМЧИК.

Хойжунуң кожамы

Даглыг черге оттай бээрге,
Таан чараш өшкү, хойлар.
Танцылап ойнай бээрге,
Таан чараш аныяктар.

Көктүг шыкка оттай бээрге,
Хөлчок чараш өшкү, хойлар.
Хөглүг, омак ойнай бээрге,
Хөлчок чараш аныяктар.

НЕМЕЖИП ТУРАР

«Мөген-Бүрен» совхозтуң коданнарында 6819 хой ооллаан. Малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле бо совхозтуң хойжулары, сакманчылары дыка кызымаккай чоруун көргүзүп, 6818 чаш хураганнарны онча-менди камгалап алган.

Ниитиниң малының баш санын менди камгалап, малдан чаш төл алырының талазы-биле малчыннар аразының социалистиг чарыжының мурнунда «Мөген-Бүрен» совхозтуң хойжулары СЭКП-ниң Дээди Совединин депутады Хүлер-оол Иргитович Көнгар-оол төрээн 300 хойдан 300 баш хураганны, Чамзы Салчак 305 баш, Сандай Дамбый-оол 279 баш хураганны камгалап алгаш, мурнуку одуругда киргилээн.

Шээр малдың чаш төлүн менди камгалап алыр ажылүүлеге комсомолчу сакманчылар Люба Хомушку, Иргит Өшкү-Саар, Ирина Чамый идепкейлиг киржип, түс-түзунда 105—120 баш чедир хураганнарны бо хүннерде доруктуруп турар.

А. БЕГЗИ.

Хойжуларга сүме

ШЫЫРАК ХУРАГАННЫ АЛЫРДА

Бистиң республиканың хойжулары 1979 чылда үүс хойга онааштыр 85 хураганны алыр ужурлуг. Ол дээрге канчаар-даа аажок улуг болгаш харыысалгалыг сорулга. Ынчалза-даа хамык-ла аргахүштү мөөнеп ажылдаар болза, ону күүседип болурунуң аргалары бар. Ол дугайын бистиң мурнакчыларывыстың дуржулгазы бадыткан турар. Эрткен чылдың түңнели-биле «Нарын», «Морен» база «Шекпээр» совхозтарның чамдык бригадалары үүс хойдан-ны 97-ден 104 чедир хураганны камгалап алган.

Амыы бо хүннерде мал ажылында эң-не харыысалгалыг үе—хой ооллаашкыны совхозтарда кидин түлүк. Бо чугула кампанияга чамдык совхозтар болгаш тус-тус малчыннардаа багай эвес белеткенген. Чыл эгезинде турган медээ өзугаар алырга, бисте төрүүр хой, өшкүнүң ниита саны 520775. Амыы үеде республиканың кайы-даа районунда хой хой төрээн. Чаш хураганнарны ажаап доруктурарынга дузалажыры-биле республиканың ажыл-агыйларынче 2500 ажыг сакманчыны чорутган.

Бедик продуктулуг, эки шыпарлыг чаш мал толун алырда, чүүү канчала эвил дээрзин бөгүн чугаалажып көрээлиңер. Бир-ле дугларында төрүүр хойнуң чемгерилге, ажаалдазынче улуг кичээнгейни салыры эргежок чугула дээрзи малчын бүрүзүнге билдиртир. Мал семис-шыырак турда, ооң төлү база ындыг болур. Моңу барымдаалаш, хой боос турарының 4—5 айларында оларны эң-не хынамчалыг ажаап, чемгерер.

А хой төрүүрүнүң бетинде эртен кажаадан үндүрерде, ону кичээнгейлиг көрүп, боозу элээн улгады берген, төрүүр хире апарган хойларның эмнин тудуп турар. Бир кол үүл болза, төрүүр хойнуң кажаазы улуг, делгем, чылыг болгаш чырык турар. Дашытыгаа чем чиг өөренген хойлар эртен ажыдарга, кажаадан тырлыш үнер. Ынчангаш чамдыкта улуг боостуг хойлар кемден болур. Бо таварылгада малчын кижи зажок оваарымчалыг болбас болза хоржок. Аргалыг болза, шак ындыг хойларны тускай кажаага ажаап, азыраар херек. Ол хүн төрүүр дей берген хойну коданга арттырып алгаш төрүдер. Үүге дээрге, кышкы үеде черге төрээн хураганның өкпези аарыг чорук хой болур. Ие ниитиниг хураган 36—37 градус чылыг черге чорааш, 20—30 градус соок черге төрүттүнерге, чаш организмге аажок берге. Ооң уламындан хураган өкпезинге дегдирип аараваш, өлүп болур.

Хойну ажаап-азыраарының негелдезин өзугаар алыр болза, боозу улгаткан хойларны коданга эдээн каш хонук бурунгаар аңгылап алыр ужурлуг. Ынчангаш ону тускайлаан кажаага төрүдер. Бистиң байдалывыска болза, кажаның иштинге тускай өрээлли тудуп алгаш, төрүүр хойларны аңаа тургузаар. А хой төрүнкен соонда соңгузун болгаш өске-даа үүлдерни арыглап-аштаарынга ындыг өрээл ажок таарымчалыг болур. Ооң аңгыла ол арга бруцеллёзка удур демиселдиң бир хевири болур. Төрүүр хойнуң турар кажаазы арыг, чырык болгаш 10—12 градус чылыг болза эки. Хой долгатная соонда 30-дан 50 минута болгаш, төрүптер. Бир эвес хураган ыйлаңгызының иштинге үүүн кээр болза, ону дораан дежин чарар, ынчанмас болза хураган албытын өлү бээр. Бир эвес хураган төрүттүүнүн көлгеш, шинчевес чыдар болза, аңаа баштайгы дузаны чедирер — думчуунуң аскын сы тудар, аскынче, кулаанче үргүлээр. Ол дузалавас болза, ону оорганызынга өйтүр салгаш, дөрт даванының үстерин чыырып, херилдирин дырбаңнадыр.

Чаш хураганның хинн боду үзүлбээн таварылгада ону хураганның иштинден 8—10 сантиметр ындыр үзе кескеш, боон каар болгаш ол кескен черин йодбиле чаар. Хураган төрүттүнген соонда кескек болганда, незиниң аа-сүдүн эмзирерге чугула. Эгезинде хойнуң эмнин чылыг сүг-биле чутташ, арыг аракыл-биле чоткаш, кара үжүүн черже саай тудуп каавтар.

Хой төрээн соонда соңгузу бир-ийи шак болгаш боду дужүн каар. Ол 4—6 шак саадай бээр болза, ветеринарлыг дузаны чедирер. Хойнуң кеш алаанче бир млг, синестрольду 2—3 катап сыкыртыр. Ону бир-ийи шак болгаш-ла, ийи-үш катап кылыр. Хой төрээн соонда ону чылыг, дустуг сүг-биле суттарар. Төрээн хойга соок сугну черле ижиртип болбас. Бир эвес хой баштайгы хураганны төрүпкеш, ол толун чылгавайн ам-даа чыдар болза, ийистээриниң демдээ. Хой төрээш, элээн болганда ооң хураганын база бодун ымнеп, демдектээр. Хураганнарны сакманнарга 5—10-нан назын, өзүлдезиниң аайы-биле үзүп тургузар. Хураганын хозар хойларны тускайлаан, чаңгыс-чаңгыс хой турар клеткаларга чаңчыктырып тургузар.

Хураганны сакманчыга хүлээдип бээрде, 20—40—50 болгаш ооп-даа хой кылдыр хуваагаш, ону тускай ындыраашка бижип демдеглээр. Хол үжүү салдырып хүлээдирни чугула. Хураганнарны 5—6 хонганда дугаарлаар. Бистиң совхозтарывыстың дуржулгазындан алырга, хураганнарны шыңган эзт тыртар аарыгга удур сыкыртын турар үезинде дугаарлааргa ажаок эптиг, үүге дээрге ол аарыгга удур сыкыртнаан хураган артып калбас.

Хой кидин түлүк ооллап турар үеде, чаш хураганнар незиндеи астыгар, ооң аа-сүдүн эммейн баар чорукту хайгааараар херек. Ол ышкаш незиниң сүдүнге тотпас, ооң уламындан хонтактаның алгырар хураганнарны чагыштырар херек.

Чаш хураган хүн келгеш тудум-на улгадып өзер, ооң уламындан ол хой суттуг эмер апаар. Чаш хураганнарның организмин база чоорту ажылдап эгелээр. Чижээлээргe, улуг-хырны 20 хонук иштинде чем хуулдурбас, үүге чуруу, чинге-шөйүндүү сүтү хайылдырар. Чаш хураганның дижи 14—15 хонуктан үнүп келир. Баштайгы он хонукта чаш хураганга минералдыг брикеттерни салып бергеш, оларны чылгалып өөредир. Оон башка довурак, өдек чылгааш, аарыг болур. Баштайгы үеде будук-бүрү азы сиген далганы ийлкие, комбикормуу каан бээр. 20 хире хонгапда чымчак көк сигенни аажок чиг турар апаар.

Чаш хураганның турар кажаазы 8—12 градус чедир чылыг болур ужурлуг, оон ишкир болза, чазын барын өкпезинге дегдирер. Чаш хураганга незиниң сүдү шуут-ла солуттунмас чем болганда, баштайгы 20 хонук иштинде хойну-не-ле өзугаар чемгерер. Хураганнарны чажындан тура-ла делгем, чырык черге дешкилештирин өстүрери чугула. Хураганнарны чажындан тура серинн черге үргүлүү шимчеп, дешкилештирин өстүрерге, эзт-мага боду шыырак, соокка доңмас, чем чиирн эки болур. Чаш хураган ийи неделя болганда, сиген далгавын 5—10 граммны хүнде-ле берин турар. А 20 хонук четкенде, сула болгаш комбикормуу 18—20 грамм чедир бээр, оон чоорту 30—40 грамм чедир улгаттырар. Чымчак погаан сигенни тускай оңгачадарга хүнде 60—80 граммны, оон чоорту 100—150 грамм чедир ковудеди бээр. 20 хонукбиле бир ай аравында оларга чарбалаан суланы азы арбайны бээр.

Сигенни хураганга бээрде, ийи айлыг турда 200—250 граммны, 3 айлыг турда 300—350, 4 айлыында 400—450 граммны бир хүнде-ле берин турар. Концентратты ийи айлыында 100—125 грамм, 3 айлыында 150—200 грамм, 4 айлыында 250—300 грамм чедирер.

Шинчилел дуржулганың түңнелинден алырга, чаш хураган 20 хонукка чедир бир хонукта 240 грамм немей озун турар. 20-ден алдан хонукта 250-деи 300 грамм чедир доругун өзер, а 120 хонуктан эгелээн бир хонукта-ла 75-тен 100 грамм чедир немелде деңзилиг апаар. Ынчангаш чаш хураганнарны өстүрүп доруктурарда, бо үүлдерни барымдаалаары эргежок чугула-дыр. Үстүнде үүлдерден алырга, чаш хураганны ажаап-азыраар тура, бир-ле дугаарында ооң 20 хонук дургузунда эң-не дүрген доругун өзерин барымдаалааш, незиниң сүткүр болурунче кол кичээнгейни угландырар.

20 хонуктан өрү назылыг турда, витаминниг сиген далганы, минералдыг брикеттерни, эки шыпарлыг концентраттарны, чымчак көк сигенни бээр, чылыг шай, сүг-биле суттарар. Ынчангаш дөрт айлыынга чедир хураганны чеминден бооддурбазы дээрге, келир үениң бедик продуктулуг хоюн өстүрүп алырының кол үндезини-дир.

К. ИРГИТ,
Кодээ ажыл-агый министерствозунуң зоотехниги.

МОНУ БИЛИП АЛЫРЫ ЧУГУЛА

● **Хлеб катпазын, чаа хевээр турзун дээр болза, ону шаажаң азы баалыңныг муңгаш савага шыгжаар херек. Ак болгаш кара хлебти чаңгыс черге шыгжавас. Үүге дээрге кара хлебтиң чыды сиңгеш, ак хлебтиң амданы баксыраар.**

● **Тиглени берген чуурганы анаа сугга хайындырарга, иштинде суук үүлү төвиту бээр. Ону болдурбас диза, ындыг чуурганы дустуг сугга хайындырар херек.**

● **Аштап каан картофельди карартпас төлээде, ону будүнге соон сугга суп каар. Ынчаар база үр турбуспас херек, үүге дээрге ооң хоолулуг үүлдериниң чамдыызы сугга эстип үне бээр.**

● **Үсне чүве быжырарда, сакпыңга хөй эвес дус салып алыр болза, үс чаштавас болур.**

ЭРТЕНГИ ЧЕМ

● **Эртенги чемни тоттур чиир, ол хүнде чемненириниң 25 хуузу болур ужурлуг. Эртен чем чивеске туруптар болгаш ажыл хүнүнүң дургузунда күжү сулараар. Эртен эттен, балыктан, ногаадан хайындырган азы хаарган изиг чемни чиир херек. Үс азы сүт холаан сула, кырлыгкара, кызыл-тас каъдыктары, а ол ышкаш чаа ногаалардан кылган салат база ажыктыг.**

Оон аңгыда, эртенги чемниң составынга шай, кофе азы сүт база кирер. Чуурганы, быштанты, үстү база киирер болза чогуур.

САВАҢ ОРНУНГА

● **Горчица хир арыдар шынарлыг болганда, ону дуктен кылган, будуп каан чүвелерни, ында-хаая—хевең-саазындан болгаш торгудан кылган хепти чуурунга ажыглап болур.**

● **Кызыл-тас кудуруун 1 кг-ны 5 литр сугга хайындырыпкаш, ооң суу-биле кандыг-даа пестерни чуп ап болур.**

ЧАМДЫК БОДААЛДАРЫМ

Бай-Тайга районнуң төвү Тәәли суур, республиканың өске суурлары ышкаш, чылдан чылче улам хөгүүн, сайзырап турар. Чаа-чаа чурттарлга кварталдары немежип, албан организация черлериниң бажыңнары сөөлгү чылдарда туттунган. Суурнуң чурттакчылары база немежип, көвүден турар. Бай-тайгажылар суурнуң ынчаар өзүп, сайзырап турарынга чоргаарланыр. Ынчангаш тудугжуларга, оларның кылып бүдүрген буянныг ажыл-ижи дәәш, чурттакчылар өөрүп, четтиргенин илередип, чылыг-чымчак сөстерни оларга чугаалаксаар.

Тәәли көдөө Совет суурнуң чаагайжыдып, ногаанчыдар ажылга өг-бүле бүрүзү, албан организация черлери үдепкейлиг киржип, боттарының ажылдап, чурттап турар черлериниң девискәәриңге ыяштарны, чадан үүштерни, чечектерни тарып өстүрген турзун дәәш әләән ажылдарны кылып, дәштиг хемчегларни алган. Оон уламындан чамдык албан организацияларның, чурттарга бажыңнарының девискәәри, ылангыя чайгы үеде өнза көрүштүг өңбазын чечектер, ногаан ыяштар долган турары магаданчыг.

Суурнуң кудумчуларындан Карл Маркс кудумчузу черле онзагай. Ында кудумчунуң ийи талазында шагда-да олурткан теректер дургаар шөйлүп чоруткан. Районнуң Культура бажыңының, иштики херектер килдизинин, профессионалдыг өрт кезәәнин, мал әмнелгезинин болгаш өскеда албан черлериниң чанында тарып олурткан ыяштарының ажаалда-хайгааралының эки болганындан чараш өзүп үнген ыяштыг сесерликчигештер апаргылаан. Ылангыя мал әмнелгезинин чанында янзы-бүрү ыяштар тайганың пөжүн, хем черниң терек, тал, хадың, чыжыргана дәәш кандыг ыяштар чок дәәр. Олар бот-боттары маргышкан дег, чаржалажыл үнүп турар. Каш чыл бурунгаар шивилерни ында ийи одуруг кылдыр тараан чүве, олар аажок чараш өскен.

Суурнуң чурттакчылары девискәәри, ылангыя чайгы үеде өнза көрүштүг өңбазын чечектер, ногаан ыяштар долган турары магаданчыг.

Суурнуң кудумчуларындан Карл Маркс кудумчузу черле онзагай. Ында кудумчунуң ийи талазында шагда-да олурткан теректер дургаар шөйлүп чоруткан. Районнуң Культура бажыңының, иштики херектер килдизинин, профессионалдыг өрт кезәәнин, мал әмнелгезинин болгаш өскеда албан черлериниң чанында тарып олурткан ыяштарының ажаалда-хайгааралының эки болганындан чараш өзүп үнген ыяштыг сесерликчигештер апаргылаан. Ылангыя мал әмнелгезинин чанында янзы-бүрү ыяштар тайганың пөжүн, хем черниң терек, тал, хадың, чыжыргана дәәш кандыг ыяштар чок дәәр. Олар бот-боттары маргышкан дег, чаржалажыл үнүп турар. Каш чыл бурунгаар шивилерни ында ийи одуруг кылдыр тараан чүве, олар аажок чараш өскен.

Суурнуң чурттакчыларының талазындан арыг-шеверни сагыыр, кудумчуларын бөкталдыраар, хөл, күзүрүм чүүдүларын кайы хамаан чок төккүлегилепкен болгулаар. Оон ынай бажың девискәәрни арыглап, аштап, херим, штакеттерни септеп алыры чугула дег бодаар мен. Коммунал ажыл-агый черниң чунар-бажыңның хирлиг суун суг сөөртүр машинага сордургаш, Малчын кудумчузунуң чоогунда кара суглуг шыкче төп турары четтпес.

Ынчангаш чаагайжыдылга чүгле суур Советтериниң хөрөө дәәр болза шын эвес, а бистер, чурттакчылар, аңаа улуг дузаны көргүзүп, чурттап, ажылдан турар суурувус чаагайжыдылгазы дәәш сагыш салыр ужурлуг бис.

И. СЕДИП-ООЛ.

Суурувус аян-шинчизи

вың өзүп, үнгенин магадаар. Ол бажыңның чүгле дашты арыг эвес, иштики байдалы база арыг-силиг, эмге-сескелиг. Бажыңның әлери Дыртык биле Олег Сендажылар черле культуралыг чурттап турар, үлегерлиг өг-бүле боон турар.

Мен маңаа суурнуң аяншинчизинин, арыг-шеверинин, чаагайжыдылгазының талазы-биле чамдык бодалдарым бижиир боддым. Суурнуң ортузунда он ажыг чыл бурунгаар келир үеним сесерлиин кылыр бүрү ыяштарны, чадан үүштерни улам хөйну олурткаш, ажаалда, суттарылганы экижиткен турган болза, ам шуут улуг, чараш сесерлик апарган турар ийик. Оон ынай Ленин кудумчузунда партия райкомунуң бажыңының чоогунда ыяш тарып олуртур дәәш шевергин штакетниктер-биле херимнеп каан чер бар. Оны хөс тургуспайн чечектер, чадан үүштер тарыыр болза, ол ынчаар девискәәр аян кирип, ногаарара бәәри чугаажок.

Сөөлгү үеде кудумчулар аразы хөс черлерге туттунган бажыңнарның аайы-биле Тәәли суурда доора кудумчулар көвүдәән. Ол доора бичин кудумчуларны чогаалчылар болгаш сураглыг кижилериң аттары-биле адап турары эки-дир. Суурнуң бир кыдыында ындыг беш бажың турар бичин кудумчу бар, ону С. Б. Төканың ады-биле адаан. Атсураглыг чогаалчы, партия, күрүне ажылдакчызының ады-биле ындыг бичин кудумчуну адап алырга эпчок ышкаш. С. Төканың ады-биле улуг, делгем кудумчуну адаан, арыг-силиг, эки чаагайжыткан, ногаанчыткан, үлегерлиг кылдыр ажаан, хайгааран тургу дег. Черле хоорай, суурларга бажыңнар тударда аңаала хөстуг черлер бодаваан, план-проект өзүгаар тутса эки.

Уруглар албан черлерин, культура бажыңнарын-даа болза чараш, эстетиктиг утка-шынарлыг эки аттарбиле адаза чогумчалыг ышкаш. Бистиң районда суурну-даа, көдөө Советти-даа, совхозту-даа, школаны-даа «Тәәли», «Бай-Тал» деп-ле атташ кылдыр адагылаан. Өске черлерде дыңнаарга Ю. Гагарин, А. Матросов болгаш өске-даа маадыр, алдар-сураглыг кижилериң аттары-биле адагылаан бөөр чорду. Бистиң чаңгыс черчурттуувус, хөй ажы-төлү төрөөш, өстүрүп кижизиткен, алдарлыг тыва хөрөөжен Социалистиг Күшажылдың Маадыры, Маадыр-ие Үруле Канданның ады-биле оон оскен төрөөн чери Кызыл-Дагның школазын ады уруглар садын. кудумчуну адап каар болза, ажырбас болгу дег.

Районнуң төвүнде беш чүүн малдың дүрү-хевирлерин уран шеверлериве кылганы эки-дир. Ынчалза-даа ону кылып турган чери арай таарымча чок. Херим чаны азыг черде машина өрүүнүн кыдыында кылган. Кижи бодап көөрге ук ажылдарны ийи каът аалчылар бажыңының баарына кылган девискәәрни долгандыр чараштыр херимнәәш, ыяштар, чечектер тарып, ногаанчыткан болза, дыка аянныг болур ийик. Оон ынай өө малдарның дүрү-хевирин аңаа-ла чыскаалдыр турзуу кылбайн, бир онзагай солун, эстетиктиг утка-шынарлыг, чогаалдыкчы өзү-биле (ускулежин-даа турар дәән ышкаш) кылган болза, улам эки турар ийик.

Суурнуң чамдык чурттакчыларының талазындан арыг-шеверни сагыыр, кудумчуларын бөкталдыраар, хөл, күзүрүм чүүдүларын кайы хамаан чок төккүлегилепкен болгулаар. Оон ынай бажың девискәәрни арыглап, аштап, херим, штакеттерни септеп алыры чугула дег бодаар мен. Коммунал ажыл-агый черниң чунар-бажыңның хирлиг суун суг сөөртүр машинага сордургаш, Малчын кудумчузунуң чоогунда кара суглуг шыкче төп турары четтпес.

Ынчангаш чаагайжыдылга чүгле суур Советтериниң хөрөө дәәр болза шын эвес, а бистер, чурттакчылар, аңаа улуг дузаны көргүзүп, чурттап, ажылдан турар суурувус чаагайжыдылгазы дәәш сагыш салыр ужурлуг бис.

И. СЕДИП-ООЛ.

СИБИРЬ ЧЕРДЕ

В. Лямкинанын чеди чылы

Красноярск крайның Черногорскиде камволсукно каттыжыышкынының аргыкчызы, ССРӨ-ниң Дәәди Совединиң депутады, Социалистиг Күшажылдың Маадыры В. Лямкина беш чылдың эгезинден бөөр чеди чылдың нормаларын күүсеткен.

Валентина Дмитриевна ол будүрүлгеге бир-ле дугаарында он ийи чыл мурнунда келген, а ам ында хөй станоктарда ажылдан турарларның бүгү чеднишкиннерин оон ады-биле холбаштырып турар. Алды станокка ажылдар нормалыг турган, ол мурнакчы ажылчын ам он алды станокта ажылдан турар. Россияның эң эки аргыкчы ажылчыны болуп турар ол кижиге эрткен чылын Евдокия Голкина болгаш Мария Виноградовалар аттыг шаннаалды тывыскан.

А. ШИГЛЕНКО.

Эң бедик

Норильскиниң чоогунда Кайеркан суурда чурттарлга тудуунуң темпилери Красноярск крайда эң бедик. Оон чурттарлга фондузу беш чылдың эгезинден бөөр ийи катап улгаткан. Суурнуң барык бүгү чурттакчылары — чурттун өскүт металлургиязының эң улуг будүрүлгези болур Надеждинскиниң металлургия заводунуң тудугжулары-дыр.

Кайерканың дүрген хөгжүдезинге суур Совединиң депутаттары дузалаан. Тунграда тудугга депутаттар постуларын тургузкан. Оларның кежигүнери суур Совединиң ажылчыннар-биле неделя санында ужуражып, бажыңнар тудуунуң канчаар чоруп турарын анализтеп келген. График нургулаймында-ла мурнады боттаныр турар.

Уруглар садтарының болгаш амыдырал хандырылга пунктуларының тудуун дүргедедирин Кайерканың чурттакчылары чонкун сөөгүттүрганнарындан дилээннер. Депутаттар постуларын ында база тургускулаан.

Р. ТРУСОВ.

Школа-биле найыралдажылга

Томск областың «Чажемтовский» совхозунуң ажылчыннары будүрүлге кабинсиниге ажыглаар ийи тракторну болгаш бир муң рубль өртектиг дериг-херекселлерин ортумак школаның өөренген-чилериге белекке берген. Ында доозукчулар ортумак эртемниг болгаашының дугаймында аттестат-биле кады трактористер болгаш комбайнерлер болганының дугаймында шынаалар бижиктерин каш чыл улаштыр ап келген. Школачыларга тарып ажыглаар ийи үче гектар черни тускайлап берген. Сибирниң ширпин агаар-бойдус байдалдарында безин бедик дүжүттерни канчаар өстүрсүп олар аңаа өөренип ап турарлар.

Совхозтуң болгаш школаның найыралы кадрлар айтырыын шинтпирлээрге дузалаан. Бурунгу чылын доозукчуларның дөн кезин, эрткен чылын үштүн ийи кезин ажылагыйга артын салган. Дыка хөй аныяк трактористер мурнакчылар болу берген.

А. РУССКИЙ.

Бурятияның ультура төптери

Бурятияның Бичур районунуң Малый Куналей суурында көдөө культура комплексизи тургузунган. Ында колхозтуң культура бажыңы, «Чалыы назын» деп клуб, уругларның музыка болгаш спорт школазы, автомобильге хандыкшылдыглар клуву кирген. Культура талазы-биле башкарылга чөвүлелин «Победа» колхозтуң даргазы В. Слонин баштаан. Бүгү көдөө интеллигенция —башкылар, эмчилер, культура-чыыдышкын албан черлериниң ажылдакчылары, кодөө ажыл-агый специалистери чөвүлелдиң ажылында идепкейлиг киржип турар.

Эрге-хөөлү, педагогика болгаш медицина билиглериниң доктаамал ажылдар лекторийлери чөвүлелдиң инициативазын өзугаар суурда ажыттынган. Малый Куналейниң чурттакчылары чае келгинин хөлүг байырлаашкын-биле демдеглээр: чаа торуттунгеннер бүрүткөрнин байырлыг өзуулаабиле чорудар.

Комплекстиң тову Культурашың чаа бажыңы аварган, ол ам Бурятияда эң эки ажылдыгларның бирээзи-дир.

Д. САНЖИЕВ.

СЕССИЯНЫҢ АЖЫЛЫНГА

Кара-Хол кодөө Советтиң сөөлгү әәлчеглиг сессиязында оон ажылының дугаймында Советтиң даргазы Очур-оол Сарыг-Доңгактың илеткелин чугаалажып көрген. Отчеттуг чылда кодөө Советтиң девискәәрниде «Кара-Хол» совхозтуң мал саны әләән өскен, социал-культура талазы-биле бурунгаар базымнар кылдынган деп сессия демдеглээн. Ынчалза-даа 1978 чылда күрүне мурнунга совхозтуң күүседир ужурлуг хүлээлгелери—эт, дүк планын ыракта чедир күүсетпейн, онгу беш чылдың 4-кү чылында хөй өрелиг артканы онза четтпес деп демдеглээн. Мал бажын өстүрүүр чер ажылын экижидип, малдың быжыг чем баазазын тургузары чугула дәәрзи билдингир турда-ла, совхоз бодунуң чурт девискәәриниде бар курлавырларны четче ажыглаваан, улуг каражалыг боон турар. Суттарылга бугаларын алгыдып, ажыглавас чорук-тан, тараан мал чеми чаъстыг чай болурга эвээш-биче дүжүттүг болур, а кааң чылдарда дүжүт чок болуру чаңчыл болган. Оон ынай сиген кезер шөлдерин суттарып, аштавайн турар.

1978 чылдың чайгы үеде кандаашкын болган дәән, күрүнеге садар дәән 2000 ажыг баш шөәр малды оттуг, шыктыг тайгаларже 500—600 баштап семиртириниң орнунга, мал чүдүрериниге таарыштыр дериввәән машиналарга чүдүргеп, изиг әлелиниг Элегес-Аксынче дажыглаан. Бо кандыг-даа ажык бербәән, 200 хире баш мал өлүп хораан, күрүне стандартынга таарышпас дәән, әләән хөй хураганнарны Кара-Холче дедир чүдүргеп. Совхозтуң тускай эртемниглериниң, удуртукчуларының бодал чок кылган ол сайгарылгазы 1978 чылда күрүнеге эзәт дужаарынга шаптыктыг салдарны чедирген.

Бии-Хем, Тес-Хем, Коп-Сөөк, Мешкен-Хөлден мал чемин сөөртүп база хөй шүүдел-биле комбикорм, сула дәән ышкаш мал чемин эккеп, малчыннарга чедирип турар болганда, ону чөп чарыгдаарының контролюн тургузуп, кадарчыларда хуу малдарның чеже чем хорадын турарын илередирин бригадирлерден болгаш тускай эртемниглерден сессия негээн.

Бисти долгандыр турар бойдусту камгалаар база чер, суг, ыыш, аң, балык, куштарны өстүрер дугаймында Совет чазак улуг сагыш салып турар. Ындыг турбуже чайгы, күскү үеларде Кара-Хөлдүң бодундан эгелээн. Даштыг-Хол, Кезер ышкаш хемнерге Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан, Барыын-Хемчик райондан, чамдыкта Хакасиядан безин дыштанырынга сылдан хөй кижилер чедип келгеш аннап, балыктан хоойлу-дүрүмүү хажыда бөөрлер. Бойдус камгалакчызы Манчыт-оол Күжүгеттиң болгаш оон-даа өске харыысалгалыг эштериниң 2—3 чыл иштинде чаңгыс-даа чурум үрекчизин тудуп, акт тургузып, чогуур черге кирбөөнин сессияга санал берген депутаттар шүүмчүлээн.

Кодөө Советтиң бо сессиязы партияның XXV съездиниң шинтпирлериниге болгаш СЭКП ТК-ның июль, ноябрь (1978 ч.) Пленумларының шинтпирлериниге дүүштүр 1979 чылда хүлээн алган социалистиг хүлээлгелерин күүседириниң талазы-биле сорулгаларны тодараткан.

Х. САМДАНЧАП.

Юристиң консультациязы

ИЙИ ХАРЫЫ

Кежээни болгаш бот-өөредилге-биле техникумнарда өөренип турар Монгуш, Саая олар чайгы үеде оларга әәлчеглиг шөлөәни бәәри хоойлуда нөрдүнген бе деп айтырып, ону харыылап бәәрин дилеп турар. Маңаа дараазында харыыны бәәр-дир бис.

Күш-ажыл хоойлузун өзугаар ажылчын, албан-хаакчыларның шөлөәзинин әәлчәән администрация черлери профсоюлдар организациялары-биле дугуруйнхаш, тургузары көрүнген. Чайгы үеде шөлөәни 18 хар четпәән ажылчын, албан-хаакчыларга, Ада-чурттун Улуг дайынының киржикчилериниге база саатты хөрөөженнерге (бир эвес оларның декреттәәр шөлөәни әәлчеглиг шөлөәниң сөөлүнде әгелээр болза) оларның дилээн өзугаар берип болуру хоойлуда көрдүнген. Ол ышкаш кежээки болгаш бот-өөредилге-биле иштин билиг школаларында өөренип турарларга, оларның күзелин барымдаалап, әәлчеглиг шөлөәни школага экзаменнер дужаар үеэниге дүүштүр берип болур.

Өске артканнарынга, оон иштинде ажылдавышаан, дәәди болгаш ортумак өөредилге черлериниде өөренип турар хамаатыларга әәлчеглиг шөлөәни организация, бүдүрүлге черлериниң иштин графигин өзугаар бөөр. Ынчалза-даа албан организация, бүдүрүлге черлериниң удуртукчулары ажылдавышаан өөренип турарларга таарымчалыг байдалды тургузар хүлээлгелиг. Чайгы үеде ындыг кижилерге әәлчеглиг шөлөәни бәәрге, ажылга шаптыктыг эвес болза, удуртукчу кижи профсоюлдар комитеди-биле дугуржүп, шөлөә бәәрин шинтпирлээр эргелиг.

«Бистиң чуртувуста назыдан кыраан, пенсияже үшевнер боттарының шыдаар шаа-биле күш-ажылды уламчылап турар. Чамдык таварылгаларда олар аарыг-аржыкка таварып, түр үе иштинде ажылдаваш, эмчинин бюллетенин өзугаар эмнедир ужурга база таваржы бөөрлер. Ындыг таварылгада чамдык удуртукчулар ажыл толевирин эмчи бижиин өзугаар пенсионер кижиге төлевес чүве деп айтырыг көдүрер чоруктар эвээш эвес.

Аңаа хамаарыштыр мындыг тайылбырны көрөөли.

Ажылдап турар кырган пенсиобөрлерге күш-ажыл хоойлузун өзугаар бо талазы-биле кандыг-даа кызыгаарлаашкын чок болуп турар. Бо дәәрге ажылдап турар пенсионерлер кандыг-бир озал-ондакка таварышкаш ийикпе, азы аар аарыгларга таварышканда эмчи бюллетенин өзугаар ол кижи эттингиже чедир азы инвалид группазын тургускуже чедир төлевирни чорудары көрдүнген. Үстүнде айытканчурум иштин аарыглар-биле аараан, доктаамал ажылда кирп сапаткан пенсионерлерге база хамааржыр.

Түр болгаш сезонныг ажылдарга киргеш аараан пенсионерлер иштин аарыглар-биле аараан болза, оларга 75 календарыдыг хонуктан хөй үеде төлевир берип болбас. Ынчангаш үеүнде айытканчаварылгаларда пенсионер кижилериң эргелери аңаа ажылчын, албан-хаакчылар-биле бир домей дәәрзин демдеглезе чогуур.

Бо чурумнарны албан организация, бүдүрүлге черлериниң, совхозтарының удуртукчулары эки билиш алаа чогуур.

А. ООРЖАК,

Тыва АССР-ниң Дәәди Совединиң Президиумунуң юрист-консультантызы.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СӘТА болгаш ПМА: КЫСКА ДЫҢНАДЫГЛАР, ТАЙЫЛБЫРЛАР

ТАЙБЫҢНЫҢ ЛЕНИНЧИ КУРУЗУ-БИЛЕ

Москваның Бауман районунуң соңгукчуларының соңгулда мурнунда хуралыга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРӨ-ниң Дәәди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң чугаазын делегейниң хөй-ниитизи болгаш парлалгазы калбаа-биле чугаалажып база тайылбырлап турар. Совет Эвилелиниң чайгылыш чок политиказы совет кижилериниң чаагай чоруун бедидериниче, совет демократияны улам ыңай хогжүдериниче, бүгү-ниити тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарынче углапган деп, янзы-бүрү чурттарның хөй-ниити болгаш политиктиг ажылдакчылары, парлалга оңзалап демдеглээн. Политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнүнүң байдалында эрткен ССРӨ-ниң Дәәди Совединиге соңгулдалар Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң бузулбас чаңгыс эвилериниң чаймнадчак ирөөшкини, СЭКП-ниң Совет чазактың иштики болгаш даштыкы политиказын совет кижилериң изин-биле болгаш чаңгыс үн-биле деткип турарының коску херечилели болган.

Эш Л. И. Брежневтиң чугаазы иштики болгаш даштыкы айтырыгдарны чүгле ханы болгаш бүгү талалыг сайгарганы-биле эвес, харын оожум, бузурелдиг болгаш оптимистиг чоруу-биле ылгалыг турар деп, чехословак «Руде право» бижээн. Ол болза империализмге удур, национал хамаарышпас чорук дәәш, хосталга, демократия болгаш социал дешилге дәәш демиселчилерни кызымаа-биле деткип турар совет улустуң үүү болган. Бодунуң тайбыңга ынакшылдыг хүлээлгезин, күчүлүг Совет Эвилели акыдүңмалышкы социалистиг чурттар-биле кады чайгылыш чокка күүседип турарын Л. И. Брежнев база катап бадыткаан. Социалистиг Вьетнам-биле найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээге Совет Эвилели шынчы дәәрзинге кымга-даа чигзиниг турбас ужурлуг деп, ол тодаргай болгаш шинтпирлин-биле медеглээн. Ол медеглел бүгү совет кижилериң шинтпирлинин илереткен. Нектиниң интервентилери вьетнам девискәәрни доп-дораан катташ чоруур ужурлуг.

Барыын чүктүн политиктериниге угаан-сарыылдыг чорукче кыйгырыгны Л. И. Брежнев чаа чугула эгелекчи саналдар-биле бадыткаан деп, болгар «Отечествен фронт» айыткан. Олар Хельсинкиге болгаш ниити-европейжи чөвүлел хуралдың түнел актыынга ат салган күрүнелериң аразында бүзүрелди быжыглаарынче болгаш харылаааларны доктаамал болдурарынче углапган. Тайбыңны хевээр арттырар дәәш, национал хосталга дәәш, ядролуг узуткаашкыдан улустар кезээде чайлаын дәәш демиселдиң мурнуку одуруунда демисежин тура бөгүнгү делегейде Совет Эвилели улуг рольду ойнап турар дәәрзин Л. И. Брежневтиң чугаазы база катап илдеңи-биле бадыткаан.

ССРӨ-ниң даштыкы политиказының кол сорулгазы болза делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкыны болуп хевээр арткан деп, венгр «Непсабадшаг» тодаргайлаан. Совет удуртукчунуң чугаазы кижи төрелгетениң салым-чолу дәәш бедик харыысалгалыг чорук-биле долдуган. Ниити-европейжи чөвүлел хуралдың киржикчилериниң аразында халдашпас дугайында керээни чарып алыр дугайында санал ол дугайын илдеңи-биле херечилеп турар.

Стратегиг боо-чепсекти кызыгаарлаар дугайында керээге дүрген ат салырының дугайында совет удуртукчунуң илереткен идегем болгаш ниити-европейжи чөвүлел хуралдың киржикчилериниң аразында халдашпазының дугайында керээни чарының дугайында сөөлү ол ниити-европейжи чөвүлел хуралдың киржикчилериниң аразында халдашпазының дугайында керээни чарарының дугайында Совет Эвилелиниң санавалын НАТО кежигүнери чурттар! кичээнгейлии-биле өөренип көөр ужурлуг деп, барыын герман «Генераль анцайгер» демдеглээн.

Совет удуртукчу совет кижилериң чүгле кайгамчык чедишкиннериниң дугайын эвес, харын-даа, чижээдәәрге, совет экономиканың улам ыңай чечектелишкининиң сорулгаларынга шынарны бедидерин, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидериниң эргежок чугулазы-биле холбашкан амдаа шинтпирлеттинмәән айтырыгларны демдеглээн деп, француз «Юманите» айыткан.

Вьетнамче Кыдаттың агрессчи халдаашкынынга хамаарыштыр Совет Эвилелиниң шинтпирлиг болгаш принципиалдыг туружун французтар төлептин-биле үнелеп көргеннер. Ол турушту Л. И. Брежневтиң чугаазында илереткен деп. Францияның сураглыг хөй-ниити ажылдакчызы, «Улустар аразына тайбыңны быжыглаары дәәш» делегейниң ленинчи шаннаалының лауреады, генерал П. Пуйад медеглээн. Вьетнамга удур Кыдаттың агрессчи хөделишкининери улустарның ханы сагыш човаашкынын болдурган. Л. И. Брежневтиң чугаазы чавырлыышкынче болгаш тайбың кады ажылдажылгаже Совет Эвилелиниң бүзүрелдиг болгаш оскерилбес углавышкынын бадыткаан.

Вьетнамга удур агрессияны доп-дораан соксадырын болгаш әжелеп алган черлериниң сөөлгү солдатка чедир бүгү кыдат шериглерин үндүрериң совет удуртукчу негээн деп, «Ангакатан берсенджата» солун тодаргайлаан.

Экономиканы, әртемни, культураны хөгжүдериниге, чурттакчы чонкун чаагай чоруун улам ыңай бедидериниң хөрөөнге чедип алган кайгамчыктыг чедишкиннер-биле совет улус ССРӨ-ниң Дәәди Совединиң соңгулдаларына келген деп, Л. И. Брежневтиң чугаазын тайыдбырлап тура Сенегалдың «Солей» солуну бижээн. Сөөлгү ийи беш чылдарның кол сорулгазы болза совет улустуң материалдыг болгаш культурлуг дениелин улам ыңай улуу-биле бедидерин хандырары болган.

Кыдат агрессорларга шинтпирлиг өйтур шавыышкынны берип турар маадырлыг вьетнам улус-биле эп-сеткил каттыштырылгазын совет удуртукчунуң илереткени политиктиг улуг ужур-дузалыг деп. Перукун Коммунистиг партиязының ТК-ның чиңгине секретары Хорхе Дель Прадо медеглээн. Тайбыңның программазын амыдралга боттандырын чорударынче углаган болгаш чүгле совет улустуң эвес, харын-даа планетаның янзы-бүрүديнтеринде хөй миллион кижилериң чүткүлдериниге база куәелдериниге дүжүп турар тускай сорулгалыг чайгылыш чок политиканы ССРӨ илепкейлии-биле чорудуп турарын Л. И. Брежневтиң чугаазы бүзүрелдии-биле херечилээн.

(СӘТА).

АГРЕССОРЛАР ЧЫЛЧА ШАПТЫРГАН

ХАНОЙ. (СӘТА). ВКП ТК-ның органы «Нян зан» солун «Бистиң шериглеривистиң болгаш улузувустуң алдарлыг тиилелгези» деп мурнуку үүүдү парлаан.

«Пекиниң чагырыкчы болуктери бистиң шериглеривистиң болгаш бистиң улустуң шинтпирлиг удур соңгуушкунунга, бүгү делегейниң шынгыы буруу шавыышкынынга таварышкаш, бистиң чуртун девискәәриниң боттарының бүгү-ле агрессчи аг-шериглерин үндүрериниң дугайында медеглээр ужурга таварышкан—деп, ол үүлде чугаалап турар.—Ол шериглерни чуртан үндүрери эгелээн. Ынчалза-даа тайбыңче чаагай сагыш-сеткилди илереткиишаан, бистер, ол шериглерни үндүрер арганы берип турар-дыр бис. Чепсектиг күштер шериглерни үндүрүп турарының үезинде дайын чорудулгазын үргүлчүлээр болза, ол шериглер шыңгыы кеземчеге таваржыр апаар».

Бистиң чуртка удур кыдат реакционерлериниң шериг күжү-биле кылган авантюразы бужар-бак аштырыышкынга таварышкан. Ол болук мининиринин улуг өөредиин алган. Авантюристерниң болуу бистиң шеривистиң болгаш улузувустуң ындыг күштүг өйтур шавыышкынны кылырывысты баш удур билбейн турганнар.

Бистиң чуртун он-он миллион кижилери болгаш бистиң бүгү шериглеривис-даа партияның болгаш күрүнениң кыйгырыынга харылаары-биле агрессорну туюлунга чедир тиилээриниге чедир дайынны чорударынга белен турганнар. ВКП ТК-ның шинтпирлиг демисежиринче, шинтпирлиг тиилелгеже кыйгырыы болгаш бүгү-ниитиниң мобилизастаашкынының дугайында чарлык Төрөөн чурттуң дайынчы дужаалы боон. бүгү-ниитиниң деткиишкинин алган. Бүгү делегей кыдат агрессорларның Вьетнамче халдаашкының буруудады. вьетнам улустуң талазынга турушкан. Социалистиг дем каттыштырылгазы быжыг тура-соруун болгаш социалистиг Вьетнам-биле эп-сеткил каттыштырылгазын илередип коргүскен.

Совет Эвилели бодунуң интернационалчы хүлээлгезинге шынчы болбушаан, баштайгы минуталардан эгелээн бистиң-биле кады дәәрзин бодунуң быжыг медеглели болгаш практиктиг дузаламчызы-биле бадыткаан. Индий-Кыдаттың үш чурту ниити дайзынга удур демиселге боттарының эп-сеткил каттыштырылгазын база катап коргүскен. Кыдат милитаристерге удур демиселге Вьетнамны бүрүү-биле деткириниң талазы-биле чаңгыс аай тура-соруун делегейниң коммунистиг шимчәәшкини илереткен. Кыдат чагырыкчыларының болуу улуг күштүн—тайбының күжүнүн согуушкунунга шыдашпайн, ойталаар ужурга таварышкан.

Кыдатта хөй-ниити көдүрлүп эгелеп турар. Реаксылыг чагырыкчы болуктерниң талазындан хоп-меге кылып турза-даа. Кыдаттың улузунуң болгаш солдаттарының талазындан агрессияга удур, аңаа таарышпаан сагыш-сеткил илередиишкиннери үүнүп келген.

Бистиң шеривистиң болгаш бистиң улустуң тиилелгези дәәрге, алдарлыг тиилелге-дир. Бүгүнү тиилээр аргалыг марксизчи-ленинчи партияның политика болгаш шериг талазы-биле шынчы угланыышкынын ол тиилелге коргүскен. Бистиң шеривис болгаш бистиң улус кажандаа тиилеттирбес.

Кыдат агрессорларның болүүнүң бужар аштырыышкыны социалистиг система чурттарының, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчыя шимчәәшкининиң, хосталгаже чүткүлдүг улустарның болгаш буруцгаар деп-шилгелиг кижи төрелгетениң алдарлыг тиилелгези болган.

Ол тиилелгениң ужур-дузазы канчаар-даа аажок улуг болгаш ханы боон турар. Ынчалза-даа Кыдаттың реаксылыг чагырыкчы болуктери боттарының аштырыышкынынан өөредиглиг түнелдиң үндүрери чегей боон турар. Оларның политиказының алыс утказы оскерилбәән. Бистер ам-даа улам быжыг еөремчилелдиг боон, боттарывыстың холдуска чепсекти үргүлчү бижыг тудар. Төрөөн чуртувусту камгалаарының демиселинге шуут белен болур ужурлуг бис деп «Нян зан» солун демдеглээн. Бистер тайбының болгаш шинныг воруктун эрге-ажыктары дәәш вьетнам улустуң демиселин деткәән акы-дуңма партияларга бөлгаш чуттарга, хосталгаже чүткүлдүг улустарга өөрүп четтиришкиниви илередип турар бис.

Пол Пот—Иенг Сариниң өзу-чурумун дүжүргөн соонда Кампучияда байдал чогумчуп эгелээн. Фашистиг идегеттерден чаштынып турган кижилер аалдарынче чаныр кээп турар. Пномпеньниң амыдыралы чогумчуп турар. Бот-чагырга органнарын — улусчу комитеттерни тургузуп турар.

ЧУРУКТА: хостуг Пномпеньниң хөрөөженнериниң, тиилелгеин байырлап турары.

СӘТА-ның фотозу.

● «Аңчының уруу» деп, херээжен аңчы кижиниң эрткен оруунуң дугайында новелла.

● «Шынчы чорук»— аныяк кижилерниң эп-найыралының дугайында новелла.

● Сөөлгү үеде бижиттинген чаа шүлүктер.

ШЫНЧЫ ЧОРУК

Хөөредип мактады деп бодаванар. Мээң амыдыралымга бир-ле катап бо болгал мындыр бир таварылганы чугаалап берейн. Чалыы пазынның чалар от дег кыптыккан изиг ынакшылын чүге децпээрил аан! Хөй-ле үе-черге өөрүм кыстарны көрүп келдим. Ынчалза-даа ол дег кысты мынчага дээр черде көрбедим, дилээш-даа тыппадым. Орай кежээ үнүп келген оду чайнаан шолбан дег, ооң орлан-эрес карактарын көргенимде, орган, турган черимге көжүп каар мен, өскен-төрээн ынак черим Дагыр-Шеминиң кызын, чайын безин кыңгыралдыр бадып чылар кара суунуң дыңнаксанчыг, таваланчыг даажымда дег кыстың арыг, хоюг үнүн дыңнаанымда, карак-ла бо, канчаар-даа аайын тыпшайн, каш янзы хөлзей бээр мен. Ол та чүү деп чүве ийик, ооң мүрнунда кижи мындыг чүве көрген эвес.

Борбак чүрээм бодун туткан амдыы аныяк кыс—бистиң тулугжу бригадавыстың ажылчыны. Ооң адын Оюнмаа дээр. Ох, Оюнмаа! Ол дег меңээ эргим, үнелиг атты октаргайны эргилдир кезип айтырзымза-лаа, кайыы тывар мен.

Элдептиг чүве-ле болгай. Оюнмаа-биле оода чаңгыс катап ужуражып, оюн-баштак сөс-даа солчуп көрбээн мен. Ол хиремде ону бодап, шаанга киир-ле ээгышсырап, хөлээн чоруур мен. Бир эвес улустуң чугаалажыры ышкаш, сакпак адаан көөр болза, шаажаң ышкаш сарыгшокар.

Чаптанчыг-ла кыс ийин. Чаңгыс хүндаа ол чагаа албайн баар эвес. Почтачы уруглар омак-хөглүг каткызы-биле бо-ла келирдер. Оюнмааны таныпылатпаан шаанда, олар эккелген чагаазын электен бээр эвестер. Оюнмааның долбавналчак хүрен чаактарлыг хоюг ак арнын хөглүг хүлүмүрүг шыва алы берген соонда, адыштарын чазыладыр часканмышаан, чазырадыр таныдып-ла үнер. Кыс-даа чагаазын апкаш, каракка көөлдбейн баар. Мен тулугжу өөрүм-биле кады-ла дүвүрээн, хөлзээн турун каар мен.

Бо-ла чораан ооң кайгамчык мындыг ажылын кайгап-ла хаммас мен. Ол кезээде-ле «Сырын-биле тоглаан бүрү сывыртажын туруп калды...» деп-ле сырынналдыр ырлаан чоруур.

Оюнмаа ажылдан турда, ана сагыш-ла. Бистиң бригадавыстан ол хамыкты мүрнай коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты алган. Ол үш-дөрт каът бажының кырынче үне берген, арматурлар каңнап, ак-көк одун чайынналдыр тудуп ажылдай бээрге, ону үр-ле кайгап тургулаар мен.

Бир-ле катап ооң арматур каңнап турган ханазынга соңга кастагы салып тур мен. Кыс-даа ак-көк одун чайынналдыр тудуп-тудуп, менче үүлү-үүрээм шимиреңнедир көрүп келди. Ак-көк дээрниң хиндиннден алдын дангына кыс менче уткуй ийн холун сунуп алган бадып орган ышкаш дег болду.

— Чүү боданы бердиң Дыдыраш-оол? — деп, кыс-даа каттырып айтыра-дыр.

— Эртен Хербис даанче барып, аңаа хаактап селгүүстээр бис бе?—деп, дүргенне болап чораан бодалымны ажыда кааптым.

— Сен дег чаптанчыг оол чалап турда, канчап черде барбас боор—дээш, каңнакчы кыс менче каттырымзаа көрду.

Амыраанымны чүге децнээр. Ажылдап турумда дээрге, артында ийи холум туттунгур. Тудутжу өөрүм аразында өөрүшкүлүүм хайыккан, мен дег аас-кежиктиг кижи чок чүве дег чүден омак-сергек, чоргаар апарган ажылдап тур мен.

Күзел бүткен-пе болгай. Суббота хүнүнде чараш уруг Оюнмаа-биле магалыг-ла ойнап хөглеп, сагышка чедир хаактап хүнзедим. Ол кадыр дагның бажындан куду карандадыр. эстедир бадып турда эрес-ле болду. Мен хөөкүй аңаа кайыы деңпежир ийик мен. Эрзиг кижи боон алгаш, ооң язы-биле далбаңнадып-ла бадар мен. Дагны куду хаак оруу-биле баткаш, ооң ортузунга-даа четпес мен. Калбаш дээш соонда чүм хар алаанда ужубажым билдинмес чуглуп, ойсталып чылар мен. Ынчан Оюнмаа мээң чанымга чедип келгеш, арыг-чаагай үнү-биле хөлчок-ла хөглүг каттырар. Ол мени тургузу тырткаш, харым аштап, омак-хөглүг көрүп турар.

Шак-ла ынчаар ойнап-хөглеп хүнзээш, кышкы хүн кудулап бадып бар чыдырда, хоорайже дедир чоруптувус.

— Дараазында субботала база хаактап ойнаэр бис бе?—деп дилмиеннип айтырдым.

— Онза-ла дыштанып алдыыс, арыг агаар, хаактаашкын-даа магалыг-ла-дыр. Сен келир сен бе ыйчаш, мен база кээр мен.

Хоорайга чедип келгеш, ооң-биле байырлажып чарлып тура, карманымга шагда-ла белеткен бижин алган ынакшылым чагаазын аңаа суна кааптым. Уруг ону ап тура, чазык хүлүмзүрүп кагды. А мээң чүрээм диртиледир соп турган. Уруг оң холун байырлыг деп чайты.

Ол дүне чараш уруг Оюнмааны бодаар дээш үдүп чадан, аңдарып-дүңдерлип чыда хонган мен. Чүгле дан бажында күм кыяны берген болдум.

Эртенинде, ажыл шагы киргелекте-ле, тудуп турган бажыңымче далажып чоруптум. Оюнмаа база эртежи, эрес болгай. Ол база-ла мени мүрнапкан болду.

— Болар экии!— дээш, ооң боданган хевиолиг арнынче көргеш, улуг тындым.

Оюнмаа мээң арнымче чазык көөгеш, ужуру билдинмес хүлүмзүүрүп чоруй:

— Мындаагылар экии. Ам база меңээ мүрнадын алдың бе?— дээш каттырымаан кагды.

— Чагаам харыызы белеп ийнаан? — деп дилим айтыра каапкаымны бодум беанн билбейн бардым.

— Мени буруулатпайн көр, экер ооң! Лаңгыраглаан сөзүм берген дүштүүм ооң шеригдеп ам чазын келир. Аңаа мен ынак мен. А бис ийилээн пайыралыг оннуктер болуул—дээш. Оюнмаа менче ажыл-ишке дадыгып, кадыкпан эр улустуу дег, холун сунуп, мээң холумну дыңыг тутту.

Ооң холун эвилең-эвилек тудуп, аңаа бодумнуң бурууумну база мянып тура. Оюнмаанын үргүлүү-ле сырынналын ап тудуп чоруур ырызының чажыдып бидип кагдым.

Оюнмаа-биле ол-ла хевээр пайыралыг оннуктер болгай бис. Чазын ооң кудазынга база барган мен. Комсомолчу кудага мага хайдыр ойнап-хөглеп, оларга аас-кежиктиг чүрүтталганы, хөй ажы-төлүг болуруп күзээн мен.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

АҢЧЫНЫҢ УРУУ

Тыва улустуң мындыг мерген чугаазы бар: «Аалга келгеп кижи аяк эрни ылырар, аърга киргеп кижи саат дайнаар». Бо үлегер домак үндезиниг чогаатты ингашы чугаажок. Ооң тыва чонунуң эвилеңээлек, хүндүлээчели идеп. Амгы шагла безин, ылаңгыя бистиң тыва хоочунварывыс ол чаагай чаңчылын салбаан. Өгге киргеп аалчыны өрү олуртуп чалаар. Өгнүң хөрээжен ээзи дораан ожукпашта-ла баар. Сарыг шайны хайындырып, хоюг чаагай сүү-биле сүттээш, ак чеми-биле катай аалчының мурнуна салыр. Аяк шайны аартап орда, ажыл-ишчи чугаа-соот улам хөнүүгүп, ханылай бээр. Сактырга, кижилериң чугаасоодун хөвүктүрүптер хоюг сүттүг сарыг шайның сорунзалыг күжү ындыг кончуг болгу-даа дег.

А мен, шынап-ла, аяк шайны аартап ора, чурттап эрткен амыдырады солун хөрээжен кижиниң чугаазын таадап дыңнаанымны бижикседим. Серецмаа Байыр-ооловна Хертек 1917 чылда Бай-Тайганың Базарак деп черге ядыы аңчы араттың ог-бүлезинге төрүттүнген. Ол дээрге Октябрьның Улуг революция-ының бистиң чуртка тиилээнинин уттундурбас чылы-дыр. «Хар-назынын ол төөгүлүг тиилелгениң үезин-биле чажыт боорга, бот дугайты чоргаарланып чоруур мен» деп, ол хулумзуруй каап, баштактанды.

С. Хертек өзүп дорутуп, шору билип кээрге-ле, ада-пезин ядыы улус болган. Амыдыраар аайы-биле адазы аңнаар чораан. Ук черниң ядыылары-даа, хам, ламалары-даа ооң чогум адын адавас, аңаала «Аңчы» дээр турган. «Алдай-таңдым бербес эвес...» дээш аъттанып чоруткаш-ла, ол хол куруг белбес, өзулуг кажараан аңчы чораан. Хөөкүйнүң аштап-суксап доңупложан чораан өлүрүп алган диңниниң, алды-кижиниң кежин, аң-мецинин эъдин хоптак байлар, ламалар, хамнар, дүжүметтер олчалап аппаар турган.

Ол он бир харлыг турда, ог-бүлеге аар оскундурур болган. Ооң авазы аарааш чок апарган. Бичин Серецмаа нези олгенде ламаларның мегечи, хоптак-чазынын караа-биле көрген.

Чырык ортемчейден чарылган нениң мага-бодун хана баарында мүрнун көжегелээш шын каан чыткан. Ону самдар кара өгден үндүрүп ажаа, ры арай элек турган. Сүлде бо, кижи өлгенин та капчап билип алган чүве, судур чүктээн лама демги кара өгге хенертен кире хонуп келген. Ол Көп-Сөөктен аарыг-аржык хайын, аалдар кезин үнгеп болган. Өгнүң эр ээзи аңчы Байыр-ооллан өлгеп кижиниң бажында судур иомчун бээрин лама чопшээредин айтырган.

— Чок, силерниң хуурмак суртаалыцарга бүзүревес мен! — Чайлап берицер!—деп, аңчы шыңгыы харылаан.

Лама үвүр-савырын болге тудуп, эжикче көрүп, «боомөңгү-даа сегирип алыр ыйна моозу» дээзинг бажын ыңай-бээр кучуңнадын олурган. Өгде кырган кижилер «Аңчыны» оожуктуруп, «номчуп-ла өргей, оглум, күжүр нениң соңгу назыны кандыг болур эвес, бистер дыңнаай бис, а уруглар ону көргейлер аан» деп хүнзедирээрежин чаныың кээрге, «Че, көрүнер даан» деп «дүжүп берипкеп». Лама чылбаңайнын амырай берген. Өлген кижиниң кедер идик-хевин, ижер-чиирин, мунун чоруур аъдын, артын чоруур таалыцын белеткеткен. Ооң соонда химиреңин-сымыранын, судурун иомчун киргеп. Дыка үр «ажылдан» келгеш: «Ажы-төлү эки чоруур—соңгу назыны буянныг кадай-дыр»—дээрге, кыргаанар: «Ыпдыг-ла болзун» — деп деткип каапкаар. А аңчы: «Харын көргей-ле бис!» деп каап.

«Ажылдаан», буянныг чүве чугаалаан хөлезиниңге демгиле белеткеткен — идик-хевин, ижер-чиирин таалыңнаан, ону аътка арта каап алган, чортуп чоруй барган.

Сөөлүнде кээ ийн адашкы «чут болурга, ыт семирипир, аврыг болурга, лама байыыр» деп чүве ол-дур дээрин ыяк билип, түңнел үндүргеннер...

1930 чыл. Тыва бижиктин тургустунганының дугайында медээ ыраккы Бай-Тайганга хат-назыргы дег чеде хонуп келген. Чаа үжүк-бижик... өөренир... өөренир деп дидирдидир чугаа Базарактың аалдарын база эргип чоруп берген. Арат чонну ол хире хайыктырыпкан үжүк-бижикти эрес-кежээ С. Хертек сактырга, ужугун чадап чораан кижилерге чалгын түүн харам чокка үлеп берип чоруур кандыг-ла-бир хуулгаазын күш ышкаш болган. Ол база-ла өске эш-өөрү ышкаш хуулгаазын куштүн түүн алырын четтикпейн манап турган. Баштай эң идепкейлиг элээн каш ооддар, кыстарны чаа бижикке өөредир деп чар дыңналып келген. Серецмаа Хертек олардың санынга киргеп. Сарыг-Белдиң бажында ийн өрээл чавыт куу бажың турган. Шалаа чок ол бажың чаа бижикке баштай өөренир өөренгилерниң школазы болган.

— Ынчан саазын, парандаш, стол, сандай бар эвес, калбак шуугайлар—кыдыраштар, хаң аскының дээщкини ышкаш шиш баштыг чартылар—карандаштар боон турган, биске өөредилге херектелдери ынчан ындыг чаржыгыт турду. Башкывысты Хертек Борбак-оол дээр. Кожуун төвүнге баштай-ла өөренин алганы-ла ол боор, чаа бижиктти чарт билир-кижи болду. Санның дөрт аргазын база өөренип турган бис. Аалдарывысын хүнезиниңнин алгаш, ол-ла ийн өрээлдиг чавыт бажыңга беш ай иштинде, чурттан, өөренгеш, чаа бижикти өскелерге өөредир дээш, ол бо черлерже өөрүшкү-маңнайлыг таран чорупкан бис. Бижик билбес чорукту узуткаар деп кампания чүгле Бай-Тайгага эвес, республикага, аажок калбарган үе турган чүве. Мен Базаракка. Шуйва та чеже кижи өөреттим ыйнаан, ону ам уткандыр мен. Улуг-даа, биче-даа кижилер аажок сонуургап, кызымаккай өөренир чүве чораан. Мурнай өөренин анканнарының амыраарын дыт чурумнуг үлээрин келген дарга тайылбырлап берген. Хөрецги хавырарының комиссия кежигүнүнге Серецмаа Байыр-ооловна база киргеп. Од ажылды ол дораан боттандырып чоруткан.

Байларның малын хавырган, ядыы-түрецги араттарга үлээрге, оларның амыраары аажок, улам-на эки ажылдаарынче, нам, чазак кандыг-даа даалга бээрге, ооң черле ойталавайн ынан күүседиринче хей-аъды кирип, харын хувискаалчы ырларны билир шаа-биле дилим ырлажып турганын Серенмаа Байыр-ооловна сактып чугаалады. Чижээ, олар мындыг ырны ырлажып турганнар:

Оок-ле Туран черинейден
Өөскүп үнген хувискаалды.
Өскүс, ядыы арат бистн
Өрү-ле тырткан
хувискаалды.
Кара-ла-ыяш черинейден
Хайнып-ла үнген
хувискаалды.
Хамык чонну—арат бистн
Хаара туткан хувискаалды.

Моон алгаш көөрге, шынап-ла, ядыы араттарның чырык орукче чүткээн турасоруу улам көдүүлеп турганы коскуудур.

Серецмаа Байыр-ооловнада солун чүвелер-ле хөй. Ол хөрөөженнер дасыын дарталап, колхоз тургузуушкунунга идепкейлиг киржип чораан. Ооң аңгыда ооң амыдыралында бир солун чүүл бар. Адазы тергини аңчы чораан деп чугаалаан бис. Уруу Серецмаа база-ла боомөңгү чүктептер апарган. Динниин борбак бажын часнас, койгун, торлаанны базала эккээр турган. «Мээн уруумнуң эрезин, адазы ышкаш аңчы болур эвеспе»— деп адазы эргелеткилээр. А кожазы ламанын Серецмаа-биле үе-черге уруу бар чүведир. Оозун лама Серецмаанче чагдатпас. «Кыс кижи боомөңгү тудуп, амылыг чүве өлүрбес, ол хүрүмнүг кижидир, кады ойнава» деп чагып-сурган турган. А ол уругнуң Серецмаа-биле ойнаксаары хөлчок.

— Ол ажимге чоокта чаа ужуражып хөөрештим ийин— дээш, Серецмаа Байыр-ооловна со-ле каттырып кагды.

Од ам алды уруглуг, өөнүң ээзи чок апаргандан бээр үр болган. Фронтуга 25 баш шээр мал, 6 аътты белекке берген. 1941 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. 60 харлыынга чедир ажылдан келген. Кодээ Совет депутадыңга каш чыл улай сонгудун келген. «Тиилелгениң 30 чылы» болгаш «Күш-ажылдың хоочуну» деп медальдарлыг. Серенмаа Байыр-ооловна Хертек уругларының аразында каң кадык, ишик, сергек чурттап чоруур.

Э. КЕЧИЛ-ООЛ.

Кижилер болгаш чылдар

КОЖА ЧОРУП...

Марттың сести силер-биле
Байырладым, хөрөөжен чон!
Шевээнерден сөлеп алгаш,
Чергелештир баскыладым.
Эки, бакты деңге көрүп,
Эгиннерге чүктешкен бис.
Эннешээ дег бергелерге
Эмеглешкеш, торулбаан бис.
Чаштар кежиин дыңзыг тутканн,
Сагыш дег чиик
хөлдарынар —
Чылыын билип чолукшуйн,
Чырык хөөнүм сөглеп бээйн.
Көөрге-ле шевергин боор,
Ооң мөге хөлдар чок дег.
Көскү, чарлыг начыннардаа
Ооң күжүн салгай өскен.
Калыг-быжыг өрлер безин
Дескешпейн, бырашпайн
баар.
Демниг үүле чоргаарлары
Кандыг кыстар бисте чок
дээр!
Марттың сести силер-биле
Байырладым, хөрөөжен чон!
Бөмбүрөктиң чону база
Бөгүн бисте кожа чоруу.

М. ӨЛЧЕЙ-ООЛ.

ХАДЫҢНАР

Эргим черниң аныяк чаш
хадыңнары —
Эрткен шаамның ойнап өскен өөнүктери.
Чүге черле силер-биле душканымда,
Чүреккейим тааланчыг ырлай бээрил?
Эрткен күстүң мунгак ырын
кады дыңнап,
Эглип келген куштар-биле
чазын хөлзеп,
Өөрүшкүнү, муңгаралды деңге көрүп,
Өскен болгаш ындыг силер,
хадыңнарым!
Эге башкы ынакшыл дег
уттундурбас,
Эргимим кыс чаңы ышкаш
чазык чанныг
Кезээн шагда шыычы болгаш чалыы силер.
Кедек черниң өөлгир, чараш
хадыңнары!

А. ЧАРЫНДАК.

ДЕЛГЕМНЕРЖЕ УЖУК, ЫРЫ

Аныяктар, малчын ишче
аъттанган бис.
Базым бүрүн туруп келир
бергелерге
Бажын кым-даа халаш
кылбаан. Харын сергек
Ажылывыс чарын-биле
эгелээн бис.
Делгемнерже ужук, ыры,
Демниг ишти алгап-өөрээ.
Хойжу кыстың үнү болуп
Ховаа, мээскэ чаңгылан-па.
Чуртувусту байыдар дээш
демиселге
Чурталгавыс сорулгазы
каңнаттынган.
Төрээн хойдан хурагашны
менди ажаап,
Төлеп ишке кежээвисти
бадыткаар бис.
Делгемнерже ужук, ыры,
Демниг ишти алдаржыт-ла.
Хойжу оолдуң хөөмейн
боон
Хоюннадыр куттулуп ор.
Төрээн ада партиивыс
кыйгырыы дээш
Комсомолчу оолдар, кыстар
совхозтарже
Хойжу болуп ажылдаалы,
дөгеррнер.
Дөспес омак чаңнай аарак
аъттанынар.
Ыдыыпалдыр ужук, ыры,
Ынакшышкан оолдун
кыстың
Куда-дойнуң байырынга
Кудук-чайык куттулуп ор.

С. ХЕРТЕК.

ТАЛАНТЫЗЫН ЧОНУНГА

Эрзин районнуң ырак-узак булуңу Качыкка Кунгаа Буяа деп ядыы араттың өг-бүлезинге ол төрүттүнген. Даш-оол тускай эртем дооспаандаа болза, бодунуң кызымаккай, уран-шевер, өөреннинчел талантызы-биле чонунга хөй таладыг дузаны чедирип чоруур. Сөөктей, мыйыстан янзы-бүрү дүрзүлерни уран-шевер чазап чоруур. Тыва хөөлиг угулзаларны чараш-ла чуруп, каастаар кижи. Безек үе иштинде ол улусчу театрга чурукчулаан. Даш-оол Буяевич сөөлгү үеде 5 үүл ажылды чазап доозун турар.

Амгы үеде Тес-Хем районнуң амыдырал хандырылга комбинадының фото-чурук тырттырар салбырында ажылдап турар. Хамаатыларның паспорт солугазы чогуур өйүнде доостурунга улуг дузаны көргүзүп, чугула бүгү чуруктарны өй-шаанда тырткан. Ол ышкаш Коммунистиг партияга, ленинчи комсомолга киирип турар кижилериң чуруктарын саадатайн, эки шыныарлыг үндүрүп берип турар.

Д. Кунгаа планын үргүлчү ажыр күүседип турар. 1978 чылда планын 132 хуу, а бо чылдың январьынын—110 хуу күүсеткен. Ол — комбинатта коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Чурук тырттырын алыр дээш келген улуг, биче кижилерге ол эвилеңээлек, чурук тырттырар херекселдериге камнаг болгаш чурук кылырынга хереглээр материалларның чарыгдалын эвээжедирип орландажып чоруур.

Даш-оол Буяевичиниң чуруун Хүндүлел самбыразында аскан. Ол кедээ Советтиң депутады.

Д. МИЖИТ.

ХОККЕЙЖИЛЕР

Мячилиг хоккейге республика найысылалының бирги чери дээш маргылдаа «Хүреш» стадионунга дөрт хүн үргүлчүлээш, доозулган. Кызылдың бирги чери дээш болган маргылдаага хоорайның эң-не шыырак 6 командалары киришкен.

Хоккей шөлүнге болган спортчу демиселдиң эгезинден сөөлгү оюнга чедир кайы команда чемпион болурун илередири берге турган. Чүге дээрге түңнел ужуражылгага чедир № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң «Енисей» биле хоорайның № 4 профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулдарының шилиндек командалары чаңгыс-даа аштырыышкын чок ойнап келген. Ынчангаш олар боттарының аразында 1979 чылда Кызылдың чемпиону ат дээш ойнааннар.

Ол ужуражылгага «Енисейниң» спортчулары чараш, аваангыр ойнап, удурланыкчызын 7:3 санга тиилээш, эрткен чылгы чемпион адын база катап бадыткаан. Команданың ойнакчыларындан вратарь Владимир Семкин, халдакчылар № 1 АТБ-ниң слесарьлары Михаил Евишкин, Валерий Гононов олар чараш оюну-биле эш-өөрүк магадаткан. Үшкү, шаңналдыг черни автоорук техникумунуң сургуулдарының «Политехник» деп командазы алган.

ЧУРУКТА: «Енисей» биле № 4 профессионал-техниктиг училищениң сургуулдарының командаларының оюнунуң үезинде.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

155 ХАРЛЫГ КИЖИ

Пакистанчы АЛЬ СИЕДУ АБДУЛЛА 155 харны харлаан.

Иллани 1823 чылда Бахавалпурга төрүттүнген. Ооң кылып келген ажыл-ижи—таразачын. Иллани 18 харлыында кадайлаңган, ам ооң салгакчылары 500 ажыг кижи. Иллани хар-назыны улгаткан болзаадаа, күш-шыдалын болгаш угаан-бодалын камгалап ап шыдаан. Илланиин угааны дыка өткүт, ол хөй-хөй төөгү болуушкуннарын сактып орар. Узун назылыг кижиге үүле эртемденнер биле геронтологтар эвес, төөгүчүлер, этнографтар, музыка эртемденнери бо-ла аалдап чедип кээрлер.

«Труд» солунудан.

Ак-Довурак хосрайның Культура ордузунда бот-тывынгыр уран үүлдүң хөй белгүмнери ажылдап турар. Оларның бирээзинге танцы белгүмү (удуртукчузу Оюмаа Седей) хамааржыр.

ЧУРУКТА: белгүмнүң киржикчилериниң испан танцыны күүседип турары.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

телевидение

МАРТ 10-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

10.00—«Ye». Информастыг программа. 10.40—«Зарядкаға чыскаалыцар!» 11.00 — Баяйстер И. Лишницкий болгаш Л. Гура ойнаар. Харьковтан дамчыдылга. 11.30 — «Будильник» 12.00 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 13.00—«Тоол аалдап келген». «Үш семис кижи». Уран-чечен фильм. 14.30—«Кодээге дамчыдылга». 15.30 —«Музыкалыг киоск». Дамчыдылганы Э. Беалева чорудар. 16.00—«Спортлото» тиражы. 16.15—«Чер кырының ажылчы чоннарының эвилели». Документалдыг фильм. 17.15—А. Глазунов. «Раймонда» балеттен үзүндүлер. Москваның Күрүпениң симфония оркестри күүседир. Дирижёру — СССР-ниң улустуң артизи В. Дударова. 17.30 — «Самотекта бажында». СССР-ниң улустуң артизи С. В. Образцовтуң удуртулгазы-биле Күрүпениң төп ойнаарактар театрының фильм-шиназы. 18.30 — «Кино алп-чоруктар клуву». Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар. 19.30—Мультфильмнер программазы: «Тари — кушкашчыгаш», «Чаан оглу». 20.15 — «Делегей байдалы». 21.00 — Бокс талазыбиле делегей маргылдаазы. Кубаның шилиндек командазы — АКШ-тың шилиндек командазы». Гаванадан дамчыдылга. 22.30 — «Ye». Информастыг программа. 23.05—00.40 — Останкинопуң концерт студиязы чалап тур. Эстрада программазы. Тоштенде — медээлер.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, алзыр. Биче хар чаар. Агаарның температуразы 8—13, чамдык черлерге 3—8 градус соор. Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы 4—6 градус соок.

Редактор В. С. ШАРАВИН

Кино

МАРТ 10-ДА

«НАПЫРАЛ»: «Дүннер болгаш хүнзер» 10.00, 12.30, 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Шкид» республика» 9.20, 11.10, 13.00, 14.50, «Силерни хамааты Никанорова манал тур» 16.40, 18.30, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Буктуг Ямбуй» 13.00, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Суг адааның хаанныг черинің кадыны» 13.30, «Школа валызы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Редакцияның адреси: Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторуун 2-24-63, редакторуун орлакчызының 2-35-24, 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг киллистерениң 2-37-13, пропаганда киллизиниң 2-31-75, культура киллизиниң 2-23-54, белээ ажыл-агый киллизиниң 2-21-47, үлетүр киллизиниң 2-22-64, чагаа киллизиниң 2-41-27, информация киллизиниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтериялыг 2-12-45, солун келбейн баргада 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17048. Чагыг № 477.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелериниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1).

ТС—00470